

ЧАСТИНА ІІІ. ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Соціокультурний аналіз трансформації сучасної освіти показує загальну тенденцію переходу освітньої теорії і практики від традиційної освітньої парадигми, у межах якої людина є «об'єктом навчальних впливів», до гуманістичної парадигми безперервної освіти, яка передбачає гуманістичний тип стосунків учасників освітнього процесу, саморозвиток студентів. В основу сучасних концепцій освіти покладено ідею безперервної проектної освіти, яка передбачає через включення цільової орієнтації у сферу смислових орієнтирів особистості, побудову значимої для особистості лінії «сюжетного» життєвого руху [113, с. 54]. Тому у цьому розділі нами розглядаються проблеми методики викладання управлінського обліку через призму цільного особистісного та професійного розвитку студента, використання механізмів становлення його професіоналізму, управління розвитком його креативності.

РОЗДІЛ 7. Теоретико-методологічні основи навчання управлінському обліку

7.1. Можливості впливу змісту управлінського обліку на економічну поведінку та мислення людини

Методика викладання облікових дисциплін як оптимальне поєднання загальнодидактичних методів, прийомів та засобів навчання є світоглядною дисципліною, яка вимагає від викладача відповідного рівня розуміння законів управління та специфіки розвитку бухгалтерського обліку як науки, наявності власного світогляду та економічного способу мислення. На думку Аксьонової О.В. методика викладання економічних дисциплін є одночасно мистецтвом, технологією передачі знань, таємницею засвоєння предмета, невидимою канвою, у яку вплетено знання та навички тих, хто навчається, інтелектуальною власністю викладача [1, с. 9]. Методика викладання як навчальна дисципліна для студентів магістерської підготовки ґрунтується на здобутих знаннях з педагогіки, психології, професійно орієнтованих дисциплін. Як практична діяльність викладача вона має підґрунтям дидактичне мислення, активну життєву позицію, розумну ініціативу, творчу здатність, вміння організувати процес передачі знань до студента, засвоєння останнім методик

управлінського обліку, вміння навчити студента самостійно здобувати нові знання і постійно підтримувати високий професійний рівень. В спеціальній літературі, присвяченій методиці викладання облікових дисциплін, висловлюється теза про те, що більшість сучасних викладачів бухгалтерського обліку ніколи не готували себе для роботи в якості педагога [127, с. 3]. Між тим, ще за часів Радянського Союзу у Московському кооперативному інституті Центроспівки успішно функціонував педагогічний факультет, на якому були підготовлені сотні викладачів для технікумів та вузів системи споживчої кооперації за денною та заочною формою навчання. Починаючи з 1994 р., аналогічний факультет відкрито при Полтавському кооперативному інституті (нині – Полтавському університеті споживчої кооперації України (ПУСКУ) четвертого рівня акредитації). Крім того, у цьому вузі успішно функціонує Школа педагогічної майстерності для молодих науковців, які захистили кандидатські дисертації та які є потенційними претендентами на посади доцентів відповідних кафедр. Великою популярністю серед викладачів користується міжвузівські науково-методичні конференції професорсько-викладацького складу, які проводять провідні вузи України. Про актуальність таких конференцій можуть свідчити навіть назви таких заходів. Так, наприклад, у Полтаві (ПКі, потім – ПУСКУ) останнім часом було проведено конференції на такі теми: «Шляхи підвищення педагогічної майстерності та нові підходи до організації навчального процесу у вищій школі» (березень 1994 р.), «Методичні проблеми підготовки спеціалістів для ринкової економіки в нових умовах роботи вищої школи України» (березень 1995 р.), «Актуальні проблеми формування професійної та гуманітарної культури сучасного спеціаліста» (квітень 1996 р.), «Інтенсивні технології у навчальному процесі – головна умова покращення якості підготовки фахівців» (квітень 1997 р.), «Методологічні, дидактичні і психологічні аспекти проблемного навчання в умовах реформування вищої освіти» (березень 1998 р.), «Соціальні та морально-психологічні важелі вдосконалення навчально-виховного процесу» (березень 1999 р.), «Проблеми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями» (березень 2000 р.), «Нові технології навчання та покращення якості підготовки фахівців з вищою освітою» (березень 2001 р.), «Науково-методичні проблеми управління якістю освітньої діяльності» (травень 2002 р.), «Моніторинг якості процесів і результатів освітньої діяльності» (березень 2003 р.), «Проблеми підготовки фахівців без відриву від виробництва в умовах реформування вищої освіти» (травень 2004 р.), «Модернізація змісту і технологій підготовки фахівців: проблеми і зав-

дання вищих навчальних закладів щодо входження в Європейський освітній простір» (березень 2005 р.).

Для багатьох викладачів вищої школи книгами для щоденного використання були ґрунтовні праці Геворкян Г.І. (1963 р.), Селезньова С.І. (1966 р.), Юцявичене П. (1987 р.), Вербило О.Ф. (1992 р.) [14]. Останнім часом викладачі економічних дисциплін зацікавлено опрацьовують роботи Аксьонової О.В. [1], Ковальчук Г.О. [65], Чернилевського Д.В. [126]. Заслугує на увагу «Методика викладання облікових дисциплін» Чижевської Л.В. [127], у якій розкрито загальні питання методики викладання облікових дисциплін і тільки деякі окремі приклади наводяться з дисципліни «Управлінський облік». Отже, методика викладання управлінського обліку залишається відкритою проблемою, не дивлячись на те, що на наукових конференціях та професійних зібраннях її неодноразово піднімали Голов С.Ф., Нападівська Л.В., автор цієї монографії, члени ФПБАУ. Виходячи з цього, розглянемо, не претендуючи на всю повноту, основні положення методики викладання управлінського обліку у вищій школі та у післядипломній перепідготовці бухгалтерів-професіоналів.

Не новою є думка про те, що оновити економіку можна лише за умови панування у суспільстві економічної культури. Отже, можна стверджувати, що успіх створеної економічної системи, збалансованість дій професіоналів, координація зусиль по досягненню демократії, свободи, процвітання, соціальної гармонії певною мірою залежать від рівня кваліфікації спеціалістів в усіх галузях господарства. У суспільстві укорінюються нові характеристики знань: *широта, універсальність, гнучкість, еволюційність, непостійність* тощо. Значна роль у підготовці фахівців відведена вищим навчальним закладам, які формують систему економічних знань у молоді, сприяють розширенню та оновленню професійних знань на найсучаснішому рівні у практикуючих фахівців з економіки. У таких навчальних закладах готують економічну еліту держави, рівень освіти і виховання якої повинні відіграти відповідну роль в культурі суспільства.

Виходячи з того, що культура – це система визначених суспільством групових цінностей, соціальних норм і моделей поведінки, вважаємо, що спочатку необхідно розглянути поведінку особистостей як необхідну умову культури. Для розробки відповідної методики викладання обмежимося лише однією з її видів – економічною поведінкою.

Економічна поведінка включає три компоненти: мотивація, мислення, вчинки. Мотивація має бути спрямована на підвищення власного добробуту. Мислення завжди віддзеркалює еко-

номічні зв'язки між суспільними, виробничими та особистісними суб'єктами. Вчинки базуються на економічних знаннях та вміннях і реалізуються у контактах між суб'єктами економічної діяльності. Доведемо, що зміст дисципліни «Управлінський облік» має деякі можливості формування економічної поведінки професіонала з бухгалтерського обліку та аудиту чи фінансів.

При розкритті концепції управлінського обліку викладач повинен обґрунтувати тезу про те, що успіх підприємницької діяльності безпосередньо залежить від ефективного використання наявних і досить часто обмежених ресурсів, а сама підприємницька діяльність передбачає певний стиль і тип поведінки як директора, менеджерів, так і головного бухгалтера, фінансового директора-аналітика. Їх характерними рисами повинні бути *творча ініціатива, активна життєва позиція, пошук нетрадиційних рішень, масштабність та ризик*.

Викладач пояснює, чому саме від поведінки головного бухгалтера чи бухгалтера-аналітика, бухгалтера-менеджера залежить взаємозв'язок між функціями управління та системою обліку. Бухгалтер приймає участь у складанні та узгодженні бюджетів, розробці норм та нормативів, надає інформацію про історичні події на підприємстві та складає розрахунки наслідків майбутніх дій, узагальнює, систематизує і надає інформацію, і, що важливо, готує рекомендації щодо можливих наслідків обраного менеджерами напряму дії. Його роль на підприємстві вимагає формування наявності таких якостей як *компетентність, професіоналізм, чесність, потяг до власного успіху, інтуїція, тактовність, дипломатичність, комунікабельність*.

У командно-адміністративній системі існувала атрофія ринкового мислення, панував витратний механізм господарювання. Існує безліч прикладів, які необхідно навести студентам для порівняння при вивченні обліку матеріальних, трудових та накладних витрат, що показувати б незацікавленість підприємств у економії ресурсів. Між тим, є сенс у порівнянні цілей обліку, які визначалися у нормативно-правових документах різних років, знайти в них позитивне зерно і пояснити, чому цілі не знаходили своєї реалізації.

Доцільно проаналізувати зміст посадових інструкцій бухгалтерів, які обліковують виробничі запаси, ведуть розрахунки з робітниками та службовцями з оплати праці, узагальнюють понесені витрат та калькулюють собівартість. Методично правильним було б підготувати копії такої наочності за даними реально діючих підприємств. Студенти повинні побачити в копіях посадових інструкцій наявність чи відсутність обов'язків щодо контролю за ефективністю використання ресурсів підпри-

емства, проведення коригуючих дій. Аналогічні процедури доцільно провести при вивченні посадових обов'язків менеджерів.

Студентів необхідно підвести до висновку про те, що від організації аналітичного обліку витрат та доходів за багатьма ознаками, обраної системи обліку витрат, стану калькуляційної роботи залежить якість аналітичних прогнозів щодо цих якісних показників роботи підприємств.

Знаючи, що управлінський облік на державному рівні не регулюється і не є обов'язковим, тільки людина з активною життєвою позицією може зрозуміти переваги, які надає управління витратами, і впровадить якісну систему обліку на підприємстві. Економічно мисляча людина, вивчаючи тему «Класифікація і поведінка витрат», виділить позитивні моменти у групуванні витрат згідно з діючим в Україні законодавством та зрозуміє переваги групування за принципом «різні витрати для різних цілей», запозиченому у світовій економічній скарбниці.

Розглядаючи місце обліку в процесі прийняття стратегічних та тактичних рішень (вибір мети → визначення варіантів дій, збір даних про альтернативи → аналіз кількісних показників з урахуванням якісних факторів → прийняття рішення) необхідно сформулювати у студента бажання працювати так, *щоб бути корисним менеджером, наполегливість та ініціативність у зборі даних про альтернативи, вміння масштабно мислити, йти на ризик, пропонувати обґрунтовані нетрадиційні рішення.*

З'ясування обмежень економічної моделі ціноутворення, методики ціноутворення на основі витрат, вартості часу, матеріалів, сутності цільового калькулювання, оптимізації взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток», трансфертного ціноутворення, бюджетування потребує не лише глибоких знань теорії бухгалтерського обліку, фінансового обліку, макро- та мікроекономіки, а й розуміння того, що управлінське рішення буде залежати і від рис особистості, яка його приймає. Отже, викладач має сприяти тому, щоб ще в навчальному закладі студент зрозумів, що випускник вузу повинен стати носієм економічної культури.

Засобами дидактики викладач може створювати атмосферу, у якій заохочуються ті, хто має потяг до знань, а студент впевнюється в тому, що глибокі знання спеціальних дисциплін є основним шляхом до особистого добробуту. При цьому педагогічна діяльність викладача з групою та конкретним студентом може дозволити проілюструвати управління за відхиленнями.

Отже, на заняттях, під час проходження практики, при виконанні курсових, наукових та дипломних, магістерських робіт економічне мислення проявляється у самостійності перенесення

знань та вмінь у нову ситуацію, воно дозволить виділяти нові проблеми у нестандартних умовах, побачити нові напрями досягнення кращих фінансових результатів та обсягових показників у вже знайомій ситуації. Таке мислення народжується і розвивається при необхідності подолання перешкод на інтелектуальному рівні. Ці перешкоди в методиці викладання називають проблемною ситуацією. Типовими прикладами таких ситуацій є вибір рішення: про спеціальне замовлення; про розширення чи скорочення (ліквідацію) певного сегменту діяльності; «виробляти» чи «купувати» окремі компоненти продукції тощо.

Економічне мислення базуватиметься на знаннях про методику диференціального аналізу – визначення і зіставлення диференціальних витрат і доходів для прийняття управлінських рішень. Такий аналіз дозволяє зосереджуватися тільки на релевантних даних. Через зіставлення диференціальних витрат та доходів можна визначити диференціальний прибуток, який характеризує економічну вигоду того чи іншого рішення.

Органічне поєднання теоретичних знань та економічного мислення дозволять студентам розробляти оптимальну виробничу програму в умовах обмежених ресурсів. Вони повинні набути навички у виборі рішень, спрямованих на складання такої програми, яка забезпечить максимізацію прибутку в умовах наявних обмежень виробництва чи реалізації.

Зміст дисципліни «Управлінський облік» формує знання та навички з розрахунків факторів втрачених можливостей – нового напрямку аналітичної роботи в Україні.

Зауважимо, що в економічному навчанні необхідна не тільки система знань та навичок, але й деякий досвід соціально-економічного спілкування та творчої діяльності. При вивченні матеріалу доцільно застосувати ігрові методики.

Кожен викладач повинен пам'ятати про те, що на конкретну поведінку особистості студента впливають як загальна культура в суспільстві, так і культура у вищому навчальному закладі, ціннісні орієнтації самих викладачів. Про рівень розуміння студентами сутності поняття «економічна поведінка» викладач дізнається шляхом відповідного вхідного тестування, а про те, як економічні знання поєдналися з економічною поведінкою – з економічних показників діяльності підприємств, у яких керівні посади обіймають випускники вузу.

Далі з'ясуємо основні елементи методики викладання управлінського обліку у контексті головних завдань вищого навчального закладу відповідно до Булонської конвенції: провадження освітньої діяльності, яка включає навчальну, виховну, наукову, культурну і науково-методичну діяльність; забезпе-

чення умов для оволодіння системою знань про людину, природу і суспільство; формування соціально зрілої, творчої особистості, її громадянської позиції, патріотизму, власної гідності й готовності до трудової діяльності; забезпечення набуття студентами знань у певній галузі, підготовка їх до професійної діяльності; перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів; просвітницька діяльність.

7.2. Характеристика складових елементів методики викладання управлінського обліку

Проблема професії, професіонала, професіоналізму, на думку дослідника сучасних інноваційних підходів до навчання Стрельникова В.Ю., є найбільш гострою серед обговорюваних у педагогіці, соціології, психології, методиці, економіці, політології [113, с. 166]. Мета професійної діяльності майбутнього спеціаліста визначається суспільними запитами і формулюється у вигляді певних еталонних уявлень про якості професіонала. Щоб стати еталоном, студент має чітко усвідомлювати і розвивати в собі якості, притаманні авторитетному спеціалісту, які роблять його, за висловом американського психолога Жд. Брунера, «ефективною моделлю компетентності» [113]. Вважаємо, що ця теза може цілком відноситися і до викладача вищої школи, який, володіючи науковими знаннями, повинен обов'язково знати основи дидактики.

Вербило О.Ф сформулював дванадцять основних методичних елементів, які потребують спеціальної підготовки викладача при проведенні занять з бухгалтерського обліку в АПК [16, с. 27-36]. Візьмемо їх за основу, розширимо та адаптуємо до управлінського обліку. В результаті одержимо наступні складові елементи методики викладання управлінського обліку.

1. Визначення місця дисципліни в системі підготовки кваліфікованого спеціаліста (відповідного рівня) та спеціальності так, наприклад, коли студенти вже мають базові знання з теоретичних основ бухгалтерського обліку, фінансового обліку. Зміст дисципліни дозволяє сприяти розвитку студента у контексті сучасної соціокультурної ситуації, розвивати здатність вирішувати проблемні професійні ситуації, формувати професійні якості.

2. Визначення ролі окремої теми у дисципліні, її значення, особливостей викладання та засвоєння матеріалу. Відповідно до ГСВО дисципліна включає такі теми: «Мета, зміст і організація управлінського обліку», «Класифікація і поведінка витрат», «Система обліку і калькулювання за повними витратами», «Сис-

тема обліку і калькулювання за нормативними витратами», «Аналіз взаємозв'язку витрат, обсягу діяльності та прибутку», «Аналіз релевантної інформації для прийняття управлінських рішень», «Бюджетне планування і контроль», «Облік і контроль за центрами відповідальності». Наприклад, тема «Класифікація і поведінка витрат» посідає особливе місце в предметі, оскільки, по-перше, є однією з перших, по-друге, включає нові характеристики витрат (вичерпані, релевантні, можливі, контрольовані), на яких в подальшому базуватиметься нова філософія мислення майбутнього бухгалтера (фінансиста).

3. Визначення мети навчання, яка передбачає реалізацію загальноосвітньої, виховної, спеціальної, економічної, психолого-педагогічної цілей навчання. *Загальноосвітньою* метою окремої теми з дисципліни «Управлінський облік» може бути характеристика економічного змісту конкретного об'єкта обліку, розширення знань політекономічних категорій, засад економіки, теоретичних основ бухгалтерського обліку і опис концепцій, пов'язаних із функцією управлінського обліку, з використанням результатів, з процесом і технологіями, з потенціалом функції. У змісті управлінського обліку розкривається загальна сутність функціонування підприємства, а отже, і всього господарства країни, характер взаємовідносин співробітників всередині підприємства, з клієнтами тощо. Студенти дізнаються про роль управлінського обліку в системі управління підприємством і усвідомлюють, що головною метою управлінського обліку є допомога підприємству в досягненні стратегічних цілей. При формулюванні цієї мети важливо оцінити міжпредметні зв'язки, щоб сприяти формуванню у студентів внутрішнього світогляду. Наприклад, студент повинен, уже знаючи сутність граничних витрат, сказати, що маржинальні витрати – це їх синонім.

Дидактична мета передбачає визначення змісту професійних знань, вмінь та навичок, методів їх формування. Наприклад, після вивчення теми «Класифікація і поведінка витрат» студент повинен:

- розуміти сутність поняття «витрати» в контексті управлінського обліку і необхідність їх класифікації;
- вміти класифікувати витрати за різними ознаками і використовувати набуті знання для складання фінансової звітності, прийняття рішень та контролю;
- розуміти поведінку витрат, зображувати її графічно;
- пояснювати вплив керівництва на витрати;

- визначати функцію витрат за допомогою різних методів;
- оцінювати надійність функції витрат.

Після вивчення всіх тем студент повинен:

- *знати* теоретико-методологічні основи управлінського обліку, підходи до класифікації витрат, сучасні системи обліку витрат та калькулювання собівартості з метою обґрунтування управлінських рішень та контролю, напрями вдосконалення з урахуванням передового зарубіжного та вітчизняного досвіду;
- *вміти* класифікувати, групувати та розподіляти витрати, досліджувати їх поведінку та функцію; обґрунтовувати управлінські рішення за підготовленими розрахунками; складати операційні та фінансові бюджети; інтерпретувати відхилення;
- *володіти* альтернативними методиками в залежності від мети управління витратами;
- *усвідомлювати* роль бухгалтера-аналітика в системі управління та значення релевантної інформації в обґрунтуванні рішень.

Виховна мета визначається у відповідності до змісту навчального матеріалу. Її реалізація залежить від педагогічної майстерності та життєвої позиції викладача, організації навчально-виховної роботи у навчальному закладі.

Виховання як умова успішної соціалізації студента

Від того, як відбувається виховання у вищому навчальному закладі, як спрямована соціалізація, багато в чому залежить робота молодого спеціаліста над своїм особистісним і професійним самовдосконаленням протягом наступного життя. Цілеспрямована і планомірна виховна робота у вищому навчальному закладі закономірно впливає на характер, зміст і результати соціалізації [113, с. 106].

Спеціальна мета передбачає досягнення студентом свідомого розуміння нових знань та тих навичок, які формує викладач, а також розвиток інтелектуального потенціалу студентів, наприклад:

- знати, що витрати на продукцію та виробнича собівартість є синонімами; що для визначення витрат

на продукцію необхідно керуватися П(С)БО 9 «Запаси» та 16 «Витрати»; що накладні витрати не завжди непрямі і бувають виробничими та невиробничими;

– розуміти, що до економічних розрахунків при прийнятті короткострокових рішень включають тільки релевантні витрати;

– розуміти, що групування витрат на змінні та постійні дозволяє:

- ✓ досліджувати поведінку витрат з метою побудови їх моделі для цілей прогнозування;
- ✓ визначати показник маржинального доходу;
- ✓ побудувати звіт про прибуток із багатоступеневим розрахунком маржинального доходу;
- ✓ проводити розрахунок точки беззбитковості;
  - розуміти, що маржинальні витрати використовують для визначення оптимального обсягу діяльності;
  - знаходити синоніми до терміну «контрольовані витрати» тощо.

Щодо розвитку інтелектуального потенціалу студентів

Оскільки рівень інтелекту і його система є головними детермінантами, що визначають успішність оволодіння студентом навчального матеріалу, слід враховувати структуру індивідуального інтелекту у плануванні особистісно орієнтованих технологій навчання студента, складанні індивідуальних програм, підготовці підручників.

Якщо ми погоджуємося, з тим що є студенти з різними типами інтелекту, то в їх навчання слід спиратися на сильні сторони їх розуму й одночасно розвивати більш слабкі. При цьому треба враховувати, що рівень вербального інтелекту менше піддається тренуванню, ніж рівень невербального («інтелект дії»). Але одночасно стверджувати, що навчання зводиться до розвитку загального інтелекту чи особливостей його структури, не можна.

Рівень інтелекту студента визначається наявним ментальним досвідом, який сприяє його розумному ставленню до об'єктивної реальності [113, с. 246].

Економічна мета визначає методи засвоєння студентами місця бухгалтера-менеджера в системі управління підприємством. Вона передбачає усвідомлення процесу перетворення бухгалтера зі збирача інформації у її постачальника [102, стаття 3; 22, с. 17].

Психолого-педагогічна мета допомагає обґрунтувати методи збудження пізнавального інтересу до вивчення навчального матеріалу чи окремої теми, послідовно шляхом нашаровування формувати професійні знання, формувати сучасну філософію мислення у зв'язку з особливостями облікових дисциплін, у тому числі і управлінського обліку (наявність абстрактних понять, відсутність демонстраційних можливостей, необхідність чітко обумовленого професійного мовлення, популярність професії).

Велике значення має формулювання *професійної* мети теми та конкретного заняття, яка б забезпечувала можливість формувати навички найраціональнішої організації та впровадження управлінського обліку, найсучасніших методик обробки економічної інформації із застосуванням ПЕОМ. Викладач повинен розкрити напрями удосконалення первинної документації відповідно до нововведень у законодавстві, створення внутрішньої (сегментної) звітності способів обробки інформації тощо.

Професіоналізм, діловитість і моральність – явища невіддільні. Вони пов'язані з цілісною психологічною структурою особистості, що поєднує професійний досвід, світогляд, установки, вольові якості, темперамент. Не якась одна окрема частина, відірвана від інших, а всі компоненти психологічної структури особистості визначають професійну поведінку студента. Результати дослідження у галузі психології праці засвідчують, що професійна нездатність може бути наслідком низької кваліфікації, відсутності позитивної установки на професію, невідповідності природних задатків вимогам професійної діяльності [113, с. 168].

Реалізація професійної мети зумовлена досягненням усіх інших цілей навчання, оскільки випускник вищого навчального закладу повинен бути людиною з фундаментальною гуманітарною та ґрунтовною теоретичною підготовкою в галузі еко-

номіки, високим загальним рівнем освіти і культури, людиною, яка має належний науковий потенціал для широкого вибору конкретних напрямів практичної діяльності, володіє умінням самостійно продовжувати навчання, має розвинуті аналітичні здібності, широкий кругозір, тверду віру в свої сили, емоційну стійкість, уміння працювати в умовах дефіциту інформації, ресурсів, часу, є ініціативною та наполегливою.

4. Визначення методологічної спрямованості теми проводиться, виходячи із основних методологічних підходів до вивчення бухгалтерського обліку загалом.

5. Визначення методичної структури теми за схемою необхідне для усвідомлення послідовності організації облікового процесу і відповідає практичному обґрунтуванню управлінських рішень. Студент повинен усвідомити, що вивчення кожної теми не може здійснюватися за однією і тією ж схемою. Наприклад, якщо лекція з фінансового обліку чи обліку в галузях народного господарства повинна включати:

- ознайомлення з нормативною базою обліку;
- характеристику термінів (визначень та понять);
- опис складу об'єкту обліку;
- формулювання завдань обліку;
- характеристику оцінки (наприклад, для активів залежно від способу надходження та вибуття об'єкта);
- порядок документування господарських операцій, їх відображення в системі рахунків (характеристика синтетичного та аналітичних рахунків, посилення на відповідний обліковий регістр);
- відображення об'єкта обліку в місцях зберігання (наприклад, запасів), у фінансовій звітності та у примітках до неї, то в управлінському обліку загальної схеми не існує.

Між тим, студент повинен розуміти, що, виходячи з обсягу годин, виділених на лекції та обсягу основних підручників, за якими вивчають предмет у більшості вузів, він повинен приходити на кожну нову лекцію з опрацьованим опорним конспектом-лекцією свого лектора, необхідними ксерокопіями та питаннями, які виникли в процесі самостійної роботи. При цьому важливо навчити студента вивчати предмет послідовно, від теми до теми, виконуючи паралельно, а не в кінці семестру, завдання для самостійної та індивідуальної роботи із кожної теми, систематично здійснювати самоконтроль набутих знань за допомогою тестів та подавати роздруковані результати тестування асистентові.

6. Визначення методів реалізації дидактичних принципів

навчання по темі відбувається відповідно до їх педагогічної суті, вимог у застосуванні при вивченні бухгалтерського обліку і відображення змісту навчального матеріалу. Викладач до початку занять повинен врахувати існуючу систему дидактичних принципів з урахування трьох факторів: положень загальної теорії навчання, закономірностей викладання у вищій школі, специфіки змісту управлінського обліку як науки, навчальної дисципліни та практичної діяльності. Серед принципів дидактики у вищій школі виділимо такі науковість; доступність; зв'язок теорії з практикою; систематичність і послідовність; поєднання наочності з розвитком абстрактного мислення та доступністю; свідомо активність і самостійність; міцність знань; поєднання командної роботи з індивідуальним підходом; виховно-розвиваючий характер навчання з опорою на проблемність.

У практиці викладання принципи дидактики взаємопов'язані, отже, реалізуються тільки в системі. Між тим, на нашу думку, у вищій школі пріоритетним є принцип науковості. Його реалізація починається з відбору найбільш суттєвого наукового матеріалу, який дозволяє забезпечити точне та наочне сприйняття об'єктів управлінського обліку, а також використовувати студентами нові терміни, визначення, поняття.

Студентам, які вже опанували основи обліково-аналітичних дисциплін, необхідно пояснити, чим управлінський облік відрізняється від інших видів обліку. Необхідно розглянути існуючі концепції управлінського обліку: підходи вітчизняних та зарубіжних науковців, вчених та практиків. Студентам необхідно дати знання про авторів основних методик управлінського обліку, створити уявлення про досягнення у калькуляційній справі в часи Радянського Союзу.

Реалізація *принципу науковості* передбачає пояснення: причини виникнення інтересу до управлінського обліку; розкриття етапів його світового розвитку; становлення перспектив розвитку в Україні; огляд праць провідних науковців.

Значну увагу необхідно приділити різним подходам до визначення собівартості, класифікації витрат, методикам вибору систем обліку витрат та визначення центрів відповідальності, способам розподілу накладних витрат.

Принцип науковості у сучасному вузі вимагає, щоб якість випускника визначалася не лише тим, скільки наукової інформації він знає, а тим, як він володіє методикою засвоєних у навчальному закладі наук, чи вміє він осмислювати їх системно. Результатом дотримання принципу науковості виступають самостійність мислення, вміння обґрунтовувати наукові поняття

стосовно дисципліни, повнота і точність наукових і визначень у відповідності до регламентів, які регулюють облік витрат та доходів.

У процесі проходження виробничої (бакалаврської) та переддипломної (передмагістерської) практики студенти мають реальну можливість застосовувати здобуті знання на практиці: обґрунтовувати необхідність запровадження управлінського обліку на підприємстві, апробувати методики управлінського обліку для створення сегментної звітності, підготовки інформації для вирішення конкретних завдань господарюючого суб'єкта.

Важливим напрямом реалізації принципу науковості є залучення студентів до виконання наукових досліджень, які проводять випускаюча кафедра. Наявність відповідної наукової школи на кафедрі дає можливість спрямувати науково-дослідну роботу студента у наукових гуртках (семінарах, клубах тощо) у русло наукових інтересів колективу кафедри та підняти на якісно новий рівень талановиту молодь.

На сучасному етапі студенти повинні одержати уявлення про процес формування управлінського обліку як нової науки, зрозуміти його зв'язок із іншими галузями наукових знань. Викладач повинен порівняти досягнення відомих і поширених знань про управлінський облік, відкоригувати та узагальнити переваги та недоліки окремих авторів (шкіл), які студенти повинні виявити шляхом наукового пошуку. Цей напрям забезпечується підготовкою рефератів, курсових та дипломних і магістерських робіт на теми, які стосуються дискусійних проблем управлінського обліку.

У процесі підготовки конкурентноздатних випускників необхідно чітко визначити суміжні зони науки, оскільки управлінський облік обслуговує низку дисциплін про управління, а базові знання економічних категорій та методів дослідження студенти вже одержали на попередніх курсах.

Вища школа повинна спрямувати увагу викладачів на безперервне поповнення всіх дисциплін новим науковим матеріалом. Науковий матеріал повинен бути методично опрацьованим, розміщеним у логічній послідовності, проілюстрованим за допомогою сучасних технічних засобів навчання, звільненим від усього зайвого. Саме це забезпечить реалізацію принципу доступності навчання та контакту з аудиторією.

Ілюстрація можливостей практичного застосування набутих знань щодо створення інформації, корисної для досягнення стратегічних цілей підприємства, максимально наближений матеріал навчальних ситуаційних завдань (кейсів) до існуючої практич-

ної діяльності, включення розділу «Управлінський облік» до програми та Державного екзамену зі спеціальності, організація зустрічей з практичними працівниками передбачають реалізацію принципу зв'язку теорії з практикою. Опираючись на загальнонаукову освіту студентів, знання з управлінського обліку необхідно формувати із розрахунку на практичну діяльність бухгалтера, фінансиста, які повинні забезпечувати менеджерів певного рівня відповідною, корисною, лише йому необхідною інформацією за узгодженою з ним формою, періодичністю та точністю.

Розуміння сутності науки «Управлінський облік» починається з навчання ще на першому курсі основ економічних теорій, поступово продовжується з вивченням спеціальних дисциплін і завершується після систематичного і послідовного вивчення окремих тем дисципліни «Управлінський облік». При цьому викладач визначає обсяг, зміст навчального матеріалу за формами занять, обсяг самостійної роботи, на яку відводиться лева частка годин при вивченні матеріалу.

Вища школа завжди шукає найкоротші шляхи до вивчення науки найбільш ефективним способом. Управлінський облік неможливо вивчати без забезпечення наочності. Заздалегідь необхідно підготувати схеми (організації управлінського обліку, взаємозв'язку фінансового та управлінського обліку, процесу прийняття рішень, класифікації витрат тощо), графіки (поведінки витрат, точки беззбитковості тощо), таблиці (Звіту про фінансові результати, калькуляції тощо), розрахунки (розподілу непрямих витрат різними способами, трансфертних цін тощо). При цьому як зміст матеріалу, так і форма його подання повинні бути доступними для розуміння. Між тим, викладач повинен знати, що заздалегідь виготовлені, наприклад, схеми не завжди «збуджують» думку. Тому не слід відмовлятися від роботи з дошкою в аудиторії.

Роль викладача у процесі підготовки ділового, активного випускника полягає у тому, щоб усвідомлення студентами «знати» управлінський облік, його методики, перетворилися у «бажання їх знати», а наявність ситуаційних завдань, які потребують вибору альтернативних рішень, дозволяли студентам самостійно вирішувати проблеми.

Принцип міцності знань зумовив необхідність визначення випусковою кафедрою кола знань з управлінського обліку, які умовно можна назвати «обов'язковим мінімумом наукових знань», які відповідають профілю випускників конкретної спеціальності. Тому викладач, знаючи, що все студент запам'ятати не в змозі, повинен розподілити на дві частини: матеріал, який треба

запам'ятати назавжди (сутність, мету, завдання, прийоми методу, принципи побудови, сутність акумуляції даних для прийняття рішень та контролю тощо) і матеріал, який можна розглядати як необхідне доповнення до першої частини (розміщення граф і показників у Звіті про прибуток із виділенням маржинального доходу, калькуляціях, зміст офіційних документів тощо).

До другої групи входить інформація, яку можна знайти в нормативно-правових чи інших регламентних документах. Із нею необхідно навчати працювати як на практичних заняттях, так і при проходженні практики чи самостійному вивченні, дозволяючи користуватися при проведенні всіх форм контролю знань. У процесі навчання необхідно пам'ятати про індивідуальні особливості, наукові інтереси студентів, можливість їх доступу до відповідної інформації, що зумовлює необхідність розробки індивідуальних диференційованих завдань, які мають бути підготовлені під час проходження практики, підготовці рефератів, виконанні певної науково-дослідної роботи. Між тим, робота бухгалтера-менеджера завжди здійснюватиметься у колективі, тому необхідно привчити студента творчо ставитися до виконання поставлених завдань, якість яких сприятиме досягненню мети конкретного колективу.

Принцип професійної спрямованості навчання дозволяє реалізувати зміст управлінського обліку як навчальної дисципліни. Викладач повинен докласти зусиль, щоб навчити студентів створювати відфільтровану інформацію, яка дозволить «управляти управлінням», бути для керівника перекладачем «китайських» ієрогліфів облікових реєстрів та записів у них.

Дисципліна «Управлінський облік» має майже стовідсоткові можливості реалізації *виховуюче-розвиваючого принципу дидактики*, який має бути поєднаним із *проблемністю* навчання. Чи виділяти з системи традиційного бухгалтерського обліку підсистему управлінського обліку? Чим він відрізняється від виробничого і який його зв'язок з калькулюванням? Яким чином можна оцінити взаємозв'язок між витратами, обсягом діяльності та прибутком? Який варіант системи калькулювання обрати у конкретній ситуації? Ці та безліч інших виробничих проблем необхідно з'ясувати у процесі обговорень, дискусій, обґрунтуванні застосовуваних для розрахунків методик. Розвитку розумової діяльності сприяють різноманітні дидактичні економічні ігри та інші форми активізації пізнавальної діяльності студентів, які будуть описані нижче. Якомога частіше на практичних заняттях повинно передбачатися виконання ситуаційних завдань, які дадуть можливість студентам розкрити власні креативні можливості.

Ми вважаємо, що якість підготовки випускника залежить від того, наскільки повно і комплексно викладачі вузу зможуть

реалізувати всю систему дидактичних принципів навчання, починаючи з першого курсу.

Якщо розглядати управлінський облік як філософію мислення, то особливим принципом, на який доцільно звернути увагу є принцип проблемності (сутність буде розглянута при описі інноваційних технологій).

7. Визначення внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків та методів їх реалізації по темі. Цей елемент є особливо важливим, оскільки підготовка сучасного бухгалтера (аудитора) передбачає глибоке самостійне вивчення студентом змісту нормативно-правової документації, окремих теоретичних концепцій. У кожній темі необхідне викладання тільки нових понять, методик, підходів з урахуванням вже здобутих знань, у тому числі і при вивченні інших дисциплін.

8. Вибір технології активного навчання (сутність буде розглянута при описі інноваційних технологій).

9. Вибір системи візуального супроводження занять (від ксерокопій, слайдів до відеофільмів, мультимедійних зображень реальних ситуацій).

10. Розподіл конкретних видів робіт по передачі теоретичних знань і формуванню практичних навичок у межах виділеного програмно часу.

11. Визначення питань теми, які можуть бути вивчені шляхом дистанційного навчання та інших видів самостійної роботи.

12. Визначення системи діагностики якості знань, вмінь та навичок, що потребує особливої підготовки викладача та програмістів (буде описано нижче).

13. Визначення питань чи тем, за якими доцільно провести виїзне заняття чи екскурсію на виробництво. Наприклад, такі заняття можна проводити ще при ознайомленні студентів із обліковими дисциплінами при вивченні «Вступу до спеціальності».

Для вивчення досвіду проводяться екскурсії на передових підприємствах різних форм власності. На заняття запрошуються провідні бухгалтери, фінансові аналітики, аудиторі. Якщо заняття зі студентами денної та заочної форм навчання співпадають (серед заочників є випускники технікумів з достатнім практичним досвідом), то доцільно їх залучити до занять-бесід, занять-дискусій зі студентами денної форми навчання.

14. Визначення актуальних проблем управлінського обліку у різних сферах його застосування. Цей елемент потребує високого наукового рівня викладача-лектора, який повинен завжди бути на гребені науки про управлінський облік, знати організацію та управління виробництвом, логістику тощо, а також сучасні можливості застосування теоретичних методик на практиці.

7.3. Моделі лекційних та практичних занять з управлінського обліку

Як відомо, навчання – це особливим чином організоване спілкування, в процесі якого студенти під керівництвом викладача оволодівають надбанням людства. Навчання і праця є особливим чином організоване відтворення різних видів людської діяльності з метою їх засвоєння студентами. Тому форми організації навчання завжди збігаються з формами спілкування людей. Вони перебувають у безпосередньому зв'язку з процесом і методами навчання, в яких сучасна педагогіка виділяє спільну істотну ознаку: взаємодію між викладачем і студентами.

Важливою формою навчальних занять, призначених для вивчення теоретичного матеріалу, є лекція. З неї починається знайомство студента з дисципліною, вона закладає основи наукових знань. Кожна окрема лекція є елементом курсу лекцій, який охоплює матеріал із управлінського обліку. Лекція визнана провідною формою організації навчання, оскільки в ній послідовно та систематизовано розкриваються основні питання методології управлінського обліку. Зміст лекції визначається робочою навчальною програмою, можливе читання окремих лекцій з проблем, які стосуються навчальної дисципліни, але не охоплені програмою. Такі лекції проводяться провідними науковцями – кандидатами та докторами економічних наук – коло наукових інтересів яких співпадає зі змістом дисципліни. Наприклад, доцільним було б запрошувати для таких цілей Нападівську Л.В. та Голова С.Ф. або спеціалістів підприємств, на яких вже запроваджено систему управлінського обліку, в окремо відведений час (у декаду бухгалтера, період наукових студентських конференцій, наприкінці вивчення дисципліни тощо).

Лекції проводять у спеціально обладнаних приміщеннях для однієї або декількох академічних груп. Типовою структурою лекції є така: вступ, викладення нового матеріалу, висновки.

Після організаційного моменту у вступі перераховують програмні питання, характеризують список рекомендованої літератури (бажано кожному студенту мати заздалегідь одержаний від лектора загальний список літератури). Далі формулюється основна мета лекції, яка повинна мати навчальну, стимулюючу, професійну та виховну спрямованість. У план доцільно включати три питання (але не більше п'яти. В основній частині у відповідності до навчальної програми розкривається зміст матеріалу, наприклад, *характерні особливості певної методики управлінського обліку* (наприклад, на початку вивчення теми «Система обліку і калькулювання за змінними витратами» необхідно з'ясувати її роль в інформаційній системі підтримки управлінських рішень). Потім *формулюються завдання* обліку

(наприклад, виробничого, оперативного, стратегічного) чи мети калькулювання тощо.

Далі визначається програма обліку на певній ділянці обліково-аналітичної роботи, тобто встановлюється, які *підсумкові показники* повинні бути одержані за даними обліку. Як практичний висновок, із цього встановлюється, у яких ракурсах повинні групуватися первинні дані, щоб одержати необхідні показники.

Відповідно до об'єкта обліку *встановлюється сукупність елементів методу* для спостереження за ним. Наприклад, з'ясується специфіка застосування таких елементів методу як оцінка і калькулювання. При цьому весь час опираються на міжпредметні зв'язки.

У подальшому вивчається *організація облікової роботи* по вибору об'єктів витрат, їх вимірюванню із наведенням прикладів у різних сферах, можливості застосування ПЕОМ для обробки економічної інформації і створення якісного ресурсу для внутрішніх користувачів. Наприклад, вивчаються аспекти накопичення та віднесення витрат шляхом простеження чи розподілу. Робляться висновки щодо залежності системи калькулювання від низки чинників, які є різними для конкретних підприємств і ролі бухгалтера-менеджера в проектуванні облікових систем. Таким чином, виникає певна структура викладення матеріалу, до якої звикають студенти і яка відбиває особливості управлінського обліку як практичної діяльності, в результаті якої створюються інформаційні ресурси. Для усвідомлення студентами такого аспекту важливе значення має форма подачі нових знань (відображення різних сторін діяльності у вигляді ідей, понять і уявлень). Лектор повинен знати, що знання можуть матеріалізуватися у різних формах: «живі» – це кваліфікація працюючих, «уречевлені» – у готовій продукції, інформаційні – у вигляді повідомлення. Доки повідомлення не оцінені користувачем, вони не є ресурсом. Тому, на думку провідного фахівця з проблем бухгалтерського обліку д.е.к., професора Пушкаря М.С., завдання науковців (а лектор повинен відноситися до цієї категорії) полягає у перетворенні розсіяної інформації, що зафіксована у друкованій продукції, в інформаційні ресурси [103].

В кінці лекції лектор узагальнює викладене, дає відповіді на поставлені питання, а при їх відсутності для активізації пізнавальної діяльності і контролю може запропонувати низку питань, які потребують коротких відповідей, наприклад, «Чи вірите Ви, що:

... на стадії накопичення витрати групують за економічними елементами?

... існує декілька баз розподілу накладних витрат?

... універсальної бази розподілу не існує?
 ... ставка розподілу непрямих витрат і коефіцієнт розподілу – це синоніми?
 ... найточнішим є метод одночасного розподілу накладних витрат?
 ... зайворозподілені накладні витрати списуються в дебет рахунка «Виробництво»?
 ... розподіл спільних витрат не є релевантним для прийняття окремих управлінських рішень?».

Відповідями мають бути: «Так» чи «Ні». Студенти можуть відповідати разом.

Відповідно до педагогічних вимог кожна лекція повинна носити закінчений характер, що потребує ретельного планування лекційної діяльності викладача.

Лекція як форма організації навчання має позитивні якості, а саме: можливість урахування специфіки аудиторії, емоційний вплив на слухача, врахування найновітніших наукових досягнень, безпосередній контакт із аудиторією, можливість критично оцінювати процес засвоєння матеріалу, можливість раціонально використовувати час.

Класифікація лекцій може бути проведена за різними ознаками (рис. 7.3.1).

**Рис. 7.3.1. Можливі види лекцій з
управлінського обліку**

Існують і інші підходи до класифікації лекцій, але, не вдаючись до деталей дидактики, висловимо власну думку про ті види лекцій, які доцільно організовувати при вивченні управлінського обліку.

Вступна лекція дає початок процесу навчання, визначає шляхи здійснення всіх видів і форм навчання, встановлює їх взаємозв'язок. Вона може носити характер установчо-мотиваційної. Від неї залежить сприйняття студентами наступних лекцій, тому більшість викладачів вважають, що до вступної лекції необхідно готуватися найбільш ретельно.

У вступній лекції необхідно ознайомити студентів з метою та призначенням дисципліни, її місцем і роллю в системі інших професійно-орієнтованих дисциплін, дати короткий огляд тем, які будуть вивчатися (є сенс у забезпеченні студентів програмою дисципліни та списком основної літератури, якщо їм не видано спеціальних навчальних комплексів). У цій лекції необхідно розкрити загальну методiku вивчення навчального предмета, зорієнтувати на рекомендований лектором основні підручники. Безумовно, в цьому контексті найкращими є підручники Голова С.Ф. та Нападовської Л.В. [22; 91], оскільки вони включають низку логічно взаємопов'язаних дидактичних матеріалів і практично не мають помилок в умовах завдань та їх рішеннях. Але для більш поглибленого вивчення в якості основних можна рекомендувати ґрунтовні роботи. – Ч. Хорнгрена та Фостера [119], К. Друрі [29-31], Нападовської Л.В. [85-94]. Студентам необхідно розповісти про всі форми занять (у тому числі і ті, що планується проводити за інноваційними методиками), про необхідність попередньої підготовки до кожної наступної лекції, вимоги до всіх видів контролю. З першої лекції студенти повинні знати про мотивацію діяльності тих студентів, які працюватимуть над предметом у позааудиторний час. На цій лекції студенти повинні зрозуміти: чому і кому необхідно мати ґрунтовні знання з управлінського обліку. Матеріал можна подати так:

Класифікація знань з управлінського обліку

Чому?	Кому?
необхідно мати знання з управлінського обліку	

– щоб зорієнтуватися в інформаційному середовищі	– тому, хто має активну життєву позицію
– щоб запрацював кожен елемент системи управління	– тому, хто вміє не зациклюватися на вузькоспеціальних знаннях (рахівництві)
– щоб приймати виважені управлінські рішення, організувати зворотній зв'язок	– тому, хто відчуває себе більше менеджером, аналітиком, аніж бухгалтером-рахівником, розуміє зміст облікової роботи в контексті тактичних та стратегічних цілей підприємства; менеджером, який хоче вирішувати виробничі, фінансові, юридичні питання

Продовження класифікації знань з управлінського обліку

– щоб досягти щонайкращого успіху у підприємницькій діяльності	
– щоб реально реалізувати професійні знання в галузі бухгалтерського обліку і отримувати задоволення від наслідків своєї діяльності	

Щоб дати відповідь на перше питання, необхідно опрацювати матеріал навчальної дисципліни до кінця. Відповідь на друге питання пов'язана із особистими пріоритетами того, хто вчиться. Між тим, це може бути будь-хто пов'язаний з підприємницькою діяльністю, зацікавлений в обліку і той, хто хоче зрозуміти його мову.

У кожній наступній лекції зміст матеріалу повинен спонукати до наступних думок:

- знання з управлінського обліку дають можливість реалізувати себе професійно, оскільки ринкові умови господарювання змушують бухгалтера стати бухгалтером-аналітиком, бухгалтером-менеджером. Керівники підприємства потребують його фахових знань;
- всього декілька років назад студентам такої дисципліни не викладали, а тому він має певні переваги на ринку праці, якщо опанує її зміст та набуде відповідних навичок;

– якщо хотіти досягти успіху, то набуті знання необхідно поглиблювати постійно.

Такий вступ дозволить уявити загальний зміст і структуру дисципліни, ознайомитися із методами роботи над вивченням матеріалу.

Якість лекції залежить від *підготовки до неї*. В педагогічній практиці створені і існують вже відпрацьовані методики підготовки викладача до лекції. Вони включають такі етапи:

- аналітичний;
- стратегічний;
- тактичний;
- редакційний;
- аудиторний та контрольньо-підсумковий.

Основною метою *аналітичного* етапу підготовки є визначення теоретичної концепції лекції, а саме: проблемний аналіз теми, формулювання основних питань, пошук відповідей на них, формулювання відповідей.

На *стратегічному* етапі готуються робочі тези, формулюється цільова установка, завдання та надзавдання, вибір засобів для активізації пізнавальної діяльності студентів під час проведення лекції.

Тактичний етап передбачає складання композиції лекції, підбір фактів, наочних матеріалів для візуального супроводження, вибір прийомів і засобів активізації пізнавальної діяльності студентів.

Редакційний етап включає читання вголос тексту лекції (для початківців), заміну незрозумілих слів, усунення повторів, штампів, спрощення мови.

Аудиторний етап підготовки до лекції передбачає орієнтацію на конкретну аудиторію слухачів, розробку тактики встановлення з ними зворотнього зв'язку.

Останній етап – *контрольно-підсумковий*. На ньому здійснюється самоаналіз змісту лекції, прогнозуються можливі питання, розробляються рішення поставлених проблемних питань.

Основними *вимогами до відбору навчального матеріалу* є такі:

- вибір питань відповідно до навчальних програм;
- відповідність сучасним тенденціям і закономірностям розвитку бухгалтерського обліку;

- виключення «інформаційного шуму» і зосередження уваги на основному матеріалі;
- використання найпередовішого практичного досвіду та проблем практиків щодо створення інформаційного продукту для використання можливостей підприємства;
- можливість створення опорних конспектів, засобів візуального супроводження лекції;
- можливість реалізації усіх принципів дидактики.

Якість лекції залежить від теоретичного рівня, методики подання базових теоретичних положень та закономірностей, які лежать в їх основі, чіткого уявлення про співвідношення необхідної і надлишкової інформації (з урахуванням специфіки слухачів для вивільнення навчального часу для дискусій з проблемних питань удосконалення обліку).

Критеріями професійної підготовки викладача до лекції є наступні:

- вміння чітко визначити і реалізувати мету викладання нових знань;
- усвідомлення внутрішньої логіки дисципліни та взаємозв'язків тем за розділами дисципліни;
- визначення обсягу основних знань та навичок з кожної теми;
- вміння допомогти (і навіть бажання це зробити) студентам засвоїти навчальний матеріал, сприяння становленню особистості студента.

Зауважимо, що одних лекцій з дисципліни для формування професіонала у сфері управлінського обліку недостатньо. На лекції студента необхідно «навчити вчитися». Якісне «слухання» кожної нової лекції може бути забезпечено відповідною попередньою підготовкою студента до цього, особливо якщо студенти забезпечені навчальними комплексами, до яких включено опорні конспекти лекцій.

Усі форми організації навчальних занять з управлінського обліку повинні:

- поєднувати академічні знання і професійне навчання на основі новітніх світових досягнень науки;
- орієнтуватися на сучасну ділову практику і сукупність навчальних матеріалів з урахуванням накопиченого досвіду викладання;

- своєчасно реагувати на зміни в ринковому середовищі;
- базуватися на найсучасніших інформаційних технологіях;
- оптимально поєднувати якість викладання і вчення, що передбачає високий рівень передачі знань, умінь та навичок, спрямованих на творче мислення, нетрадиційне вирішення проблем;
- забезпечувати відповідні рівні засвоювання знань;
- забезпечувати поточний контроль знань, при якому студент не повинен накопичити великий обсяг незасвоєного матеріалу (ставку необхідно робити на самостійне здобування знань);
- активізувати пізнавальну діяльність;
- сприяти формуванню особистості як ділової людини, якій притаманні комунікабельність, цілеспрямованість, стресостійкість, мобільність, оригінальність;
- передбачати проблемність та диференційованість як необхідну умову розвитку професійних, управлінських, самоуправлінських навичок наукової та творчої діяльності;
- сприяти формуванню професійної компетентності при виборі та виконанні випускової роботи;
- забезпечувати відповідну зрілість випускника (професійна підготовка плюс розвиток особистості) як критерій ефективності підготовки студентів (прагнення до самореалізації). Особливості методики проведення лекцій при модульно – рейтинговій системі розриті в розділі 7.2. нашого дослідження.

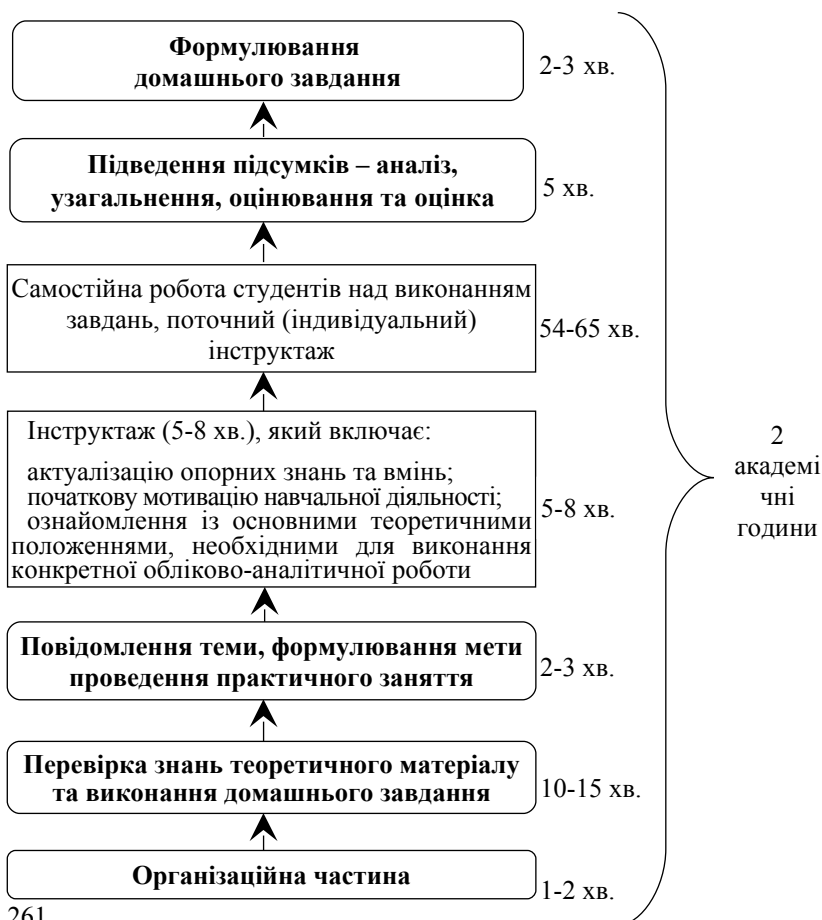
Практичне заняття з управлінського обліку є формою навчання, при якій викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння та навички для їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом сформульованих завдань відповідно до кваліфікаційної характеристики фахівця.

Особливі вимоги до практичного заняття зумовлені завданням вищої школи підвищити якість підготовки спеціалістів в умовах панування податкового тиску, неузгодженого законодавства, нерозуміння ролі бухгалтерів керівниками деяких

підприємств. Застосування конкретних методик для прийняття рішень та контролю можливо проілюструвати лише на практичному занятті, тому вони є важливим елементом навчального процесу.

Практичне заняття традиційно включає проведення попереднього контролю знань, умінь та навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення, розв'язування завдань, їх перевірку, оцінювання набутих навичок.

Типова модель практичного заняття з управлінського наведена нижче (рис. 7.3.2).

**Рис. 7.3.2. Типова модель практичного
заняття з управлінського обліку**

Оскільки управлінський облік є креативною діяльністю, то заняття з цього предмету не повинні проводитися по єдиному шаблону. Необхідно враховувати характер нового матеріалу, рівень набутих навичок та вмінь, зміст підготовлених методичних завдань. Тому можливою у застосуванні може бути інша модель заняття, основними її складовими є наступні:

1. Організаційна частина.

2. Перевірка домашнього завдання (один із варіантів або їх комбінація), яка включає:

– суцільну індивідуальну перевірку виконаних практичних домашніх завдань (перевіряється не тільки кінцевий результат, а й охайність записів, бухгалтерська дисциплінованість, оригінальність прийнятих облікових рішень);

– суцільну неіндивідуальну перевірку кінцевих результатів (один студент зачитує результат рішення, а всі інші перевіряють);

– перевірку теоретичних знань студентів шляхом опитування з усієї теми (контрольна робота, економічний диктант, заслуховування рефератів тощо); повідомлення теми, формулювання мети.

3. Інструктаж.

4. Самостійна робота студентів з підготовкою внутрішньої звітності, вирішення ситуаційних завдань (оцінюється вміння підготувати необхідний інформаційний ресурс менеджерам для виконання ними їх посадових обов'язків).

5. Підведення підсумків.

6. Домашнє завдання.

На практичних заняттях важливо навчити студентів проводити роботу вдумливо, а також вміти аргументовано висловлювати власні думки на основі проведених розрахунків, розширювати професійну лексику.

У залежності від використання структурних елементів при навчанні управлінському обліку можуть бути застосовані такі різновиди практичних занять:

– *практична робота* (наприклад, при формуванні навичок групування витрат за різними ознаками);

- *практична робота з усним опитуванням на початку заняття* (найпоширеніший вид);
- *практична робота без опитування як самостійного структурного елемента* передбачає організацію самостійної роботи студентів із систематичним опитуванням для перевірки знань та вмінь застосовувати їх при виконанні практичної роботи заняття (із застосуванням кейс-методу);
- *практична робота з елементами викладання теоретичного матеріалу* (особливо при роботі зі студентами заочного факультету), наприклад, студентам пропонуються вже підготовлені Звіти про прибуток, складені на основі різних систем калькулювання (пропонується пояснити причини розбіжностей у величині прибутку);
- *практична робота з письмовим домашнім завданням* має структурну особливість: передбачається значний час для пояснення змісту та порядку виконання домашніх завдань;
- *практична робота без домашнього завдання*, тобто вдома студенти не виконують домашнього практичного завдання, а тільки осмислюють уже вивчений матеріал, набуті практичні навички, опановують нові теоретичні положення.

Кількість варіантів моделей може бути збільшена з урахуванням особистого досвіду викладача та конкретних ситуацій, але незалежно від моделі необхідно навчитися створювати ситуації для осмисленого оволодіння студентами методології та організації бухгалтерського обліку, ефективного їх проведення.

Ефективність практичного заняття залежить від якості застосовуваних на занятті дидактичних матеріалів. Вимогами до них є такі:

- завдання повинні враховувати рівень знань, стимулюючи їх подальше поглиблення, тому викладач їх складає з умовою можливості виконання (рішення);
- зміст завдань повинен сприяти розумінню закладених в умові економічних та облікових залежностей, змісту П(С)БО, встановленню взаємозв'язку та самостійному вибору способу рішення;
- сприяти закріпленню теоретичних знань, формувати нові професійні навички;
- не мати помилок в умові;
- у разі потреби корективи у заздалегідь підготовлені збірники завдань повинні бути внесені завчасно;
- навчальний матеріал повинен носити цілісний характер;
- забезпечувати відповідну у накопиченні та інтерпретації інформацію, послідовність, можливість здійснювати контрольні процедури, зустрічні перевірки, вирішення взаємопов'язаних завдань за темами (бажано мати наскрізну задачу);

- бути надрукованими, включати методичні рекомендації з конкретизацією уваги не на математичних розрахунках, а на методології збору та інтерпретації інформації;
- мають бути підібрані відповідні бланки для здійснення облікових процедур і заздалегідь передані студентам. Успіх практичної роботи на занятті чи вдома значною мірою зумовлюється якістю самостійної роботи студентів у час, вільний від обов'язкових занять. З метою оптимальної організації самостійної роботи студентів необхідно забезпечити її системою навчально-методичних засобів, методичними рекомендаціями із самостійної роботи з підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, у тому числі і опорними.

РОЗДІЛ 8. Застосування інноваційних технологій навчання управлінському обліку

8.1. Класифікація технологій навчання

Освітня технологія – побудована в певній послідовності й оптимізована система дій суб'єктів навчального процесу, орієнтована на ефективне досягнення поставлених цілей (мета, зміст, форми, методи і засоби, результат). Технології навчання конкретизуються за окремими кроками. Педагогічною проблемою є розробка моделі окремих дій як викладача, так і студентів. При цьому критерієм оптимізації освітньої технології, як і системи управлінського обліку є мінімальний рівень витрат на очікуваний результат (витрати – вигоди). Більшість авторів виділяють дві групи освітніх технологій:

- ті, що ґрунтуються на традиційних методах навчання;
- ті технології, що базуються на використанні активних методів навчання і сучасних інформаційних засобах.

Перша є догматичною, діє за алгоритмом: «подання інформації викладачем – відтворення студентом» і може бути:

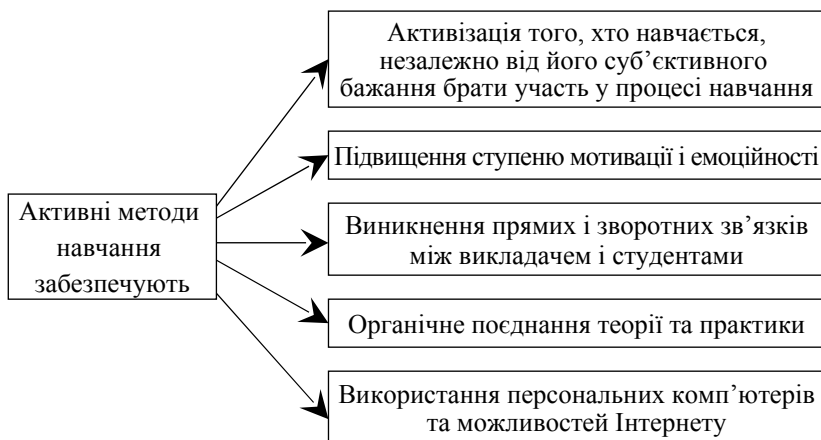
- пояснювально-ілюстративною – орієнтує тих, хто навчається, на розуміння матеріалу;
- евристичною (проблемне навчання), яка спрямована на розвиток когнітивної сфери студента і навчання вирішувати структуризовані проблеми.

Друга група – це тренінгові технології, які орієнтовані на концептуалізацію практичного досвіду студентів і актуалізацію нагромаджених теоретичних знань (тематичні і комплексні тренінги, аналіз конкретних ситуацій, ігрові технології тощо). Вона включає:

– *програмоване навчання*, яке спрямоване на засвоєння добре структурованих і логічно побудованих фреймів, що супроводжуються покроковим контролем і підкріпленням;

– *мультимедійні технології*, при яких низку функцій викладача виконують технічні засоби навчання (довідкового, інформаційного, ілюстративного плану, динамічна візуалізація змісту, виконання тестів і вправ, ведення обліку);

– *активні методи навчання (AMH)*, які орієнтовані на особистість студента, його свідому участь у розвитку власних знань і фахових навичок, у т. ч. колективної роботи, творчого вирішення проблем (рис. 8.1.1).

Рис. 8.1.1. Особливості застосування активних методів навчання

AMH можуть бути згруповані на:

– *імітаційні* – ті, які потребують створення імітаційної моделі об'єкта або процесу (ділові ігри, ігрове проектування, аналіз конкретних ситуацій, вправи, індивідуальні тренінги);

– *неімітаційні* – ті, на яких активізація досягається за рахунок прямих і зворотних зв'язків (проблемні лекції, практичні, лабораторні заняття, семінари і дискусії, курсове і дипломне проектування, практика, стажування, навчальні і контролюючі програми, конференції).

Моделювання навчального процесу в сучасній педагогічній науці розглядається з двох сторін: навчання через інформацію і

навчання через діяльність. Тому особливу роль у системі навчання відіграють його активні технології. Технології називають активними (ТАН), оскільки вони опираються не лише на процеси сприйняття, пам'яті, уваги, але, передусім, на творче, продуктивне мислення, поведінку, спілкування. При застосуванні ТАН викладач перетворюється на менеджера навчального процесу, а студент – на працівника управлінської бухгалтерії, для якого інформація викладача не є метою навчання, а засобом для оволодіння професійними методиками.

В педагогічній літературі існують різні класифікації ТАН. Зупинимося на підходах, запропонованих Борисовою Н.В. та Чернилевським Д.В. [126, с. 177]. Ними всі технології навчання згруповані на неімітаційні та імітаційні (рис. 8.1.2).

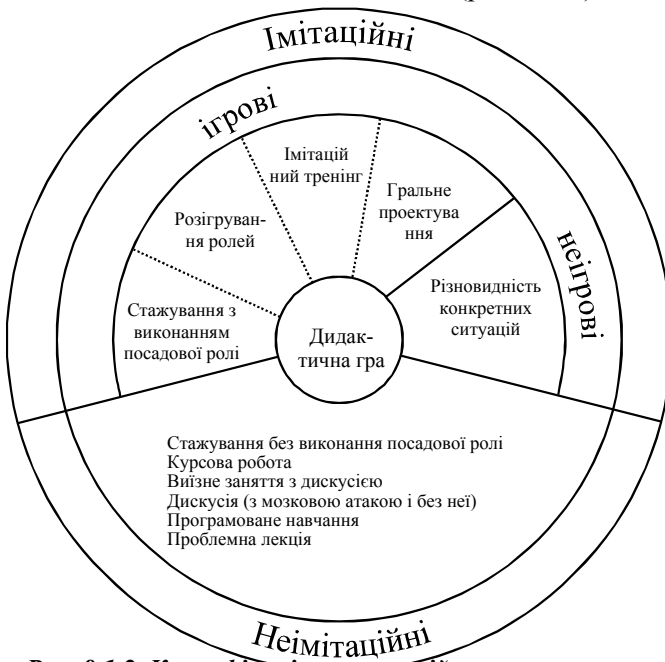

Рис. 8.1.2. Класифікація технологій активного навчання

При застосуванні неімітаційних технологій активізація досягається завдяки відбору проблемного змісту навчання, спеціальним організаційним процедурам проведення заняття, застосуванню технічних засобів навчання. Прикладами можуть бути проблемна лекція, семінар-дискусія, виїзне практичне заняття, програмоване навчання, курсова та (чи) дипломна робота, стажування на виробництві під час практики.

Підрунтям *імітаційних* технологій є імітаційне чи імітаційно-ігрове моделювання, тобто відтворення в умовах навчального закладу діяльності бухгалтерії. В таких умовах виникають можливості формувати професійні навички в умовах квазі- професійної діяльності.

Всі *імітаційні технології* групуються за ознакою наявності ролей на ігрові та неігрові. Неігрові форми і методи навчання – це сукупність конкретних ситуацій. Поняття «ситуація» в даному контексті розглядається нами як сукупність взаємопов'язаних фактів, явищ та процесів, які вимагають від аналітика відповідних професійних рішень щодо спостереження за об'єктом управлінського обліку.

За навчальними функціями розрізняють чотири види ситуацій:

– *ситуація-проблема*, у якій студенти повинні з'ясувати причину виникнення описаної ситуації, знаходять та вирішують проблему (у Звітах про прибуток, підготовлених головним бухгалтером і бухгалтером-аналітиком, сума фінансового результату неоднакова);

– *ситуація-оцінка*, у якій дають оцінку прийнятним рішенням, здійсненим подіям, які відображені в обліку (підприємством не досягнуто запланованої величини цільового прибутку: модель ВОП-аналізу не спрацювала);

– *ситуація-ілюстрація*, у якій студентам пропонують ознайомитися з прикладами на основі вже вирішених проблем (за даними фінансового обліку визначено собівартість виробленої продукції. З якою метою вона може бути використана для цілей управлінського обліку?);

– *ситуація-вправа*, в якій студенту пропонується виконати нескладні завдання методом аналогії (дослідити поведінку та функцію витрат на цифровому матеріалі після ілюстрації метрики на лекції).

За характером викладення та цілями розрізняють такі види ситуацій як класичну, «живу», «інцидент», ознайомлення з діловою кореспонденцією, посадовими інструкціями тощо. В останні роки в педагогічній літературі та навчальних посібниках зі спеціальних дисциплін використовується термін «кейс-метод» (*Case study*). Це той самий метод навчання на конкретних ситуаціях, який передбачає опис дійсних подій у цифрах, словах, образах, фіксацію динаміки процесу у певних часових межах, що ставить студентів перед вибором шляхів вирішення проблеми та альтернативного курсу подальших подій. Текст ситуації має включати жваву подачу інформації через інтригу, викладену гарною професійною мовою, не перевантаженою іноземними термінами.

До ігрових імітаційних технологій відносяться: стажування з виконанням посадової ролі, імітаційний тренінг, розігрування ролей, ігрове проектування, дидактична гра.

Стажування з виконанням посадової ролі – це форма і метод активного навчання, при якій «моделлю» виступає сама діяльність, а імітація стосується певної ролі. Головним у такій технології є виконання робіт у реальних виробничих умовах. За способом організації навчання таке стажування відноситься до індивідуального навчання.

Імітаційний тренінг передбачає відпрацювання певних навичок та вмій.

Розігрування ролей є ігровим способом аналізу конкретних ситуацій, в основі яких лежать проблеми взаємовідносин у колективі, проблеми удосконалення стилю та методів управління. Метою є відпрацювання дій гравців (старшого менеджера з обслуговування клієнтів, головного бухгалтера, бухгалтера-аналітика, власника) в заданих предметно-соціальних ситуаціях. Розігрування ролей є більш простим методом, ніж дидактична гра.

Ігрове проектування полягає у розробці нового проекту в ігрових умовах. Цей метод характеризується поєднанням індивідуальної і колективної роботи студентів (наприклад, підготовка та обговорення операційних та фінансових бюджетів).

8.2. Застосування сучасних технологій навчання управлінському обліку

Серед сучасних технологій навчання поширеною є *дидактична гра*. Певною проблемою викладачів вищої школи є розробка та організація проведення ефективної ділової гри.

Дидактична гра є багатоплановим явищем, яке вивчають представники різних наук. Приєднаємося до вчених, на думку яких дидактична гра є формою відтворення предметного та соціального змісту професійної діяльності, моделюванням систем відносин, характерним для даного виду практики [126, с. 181].

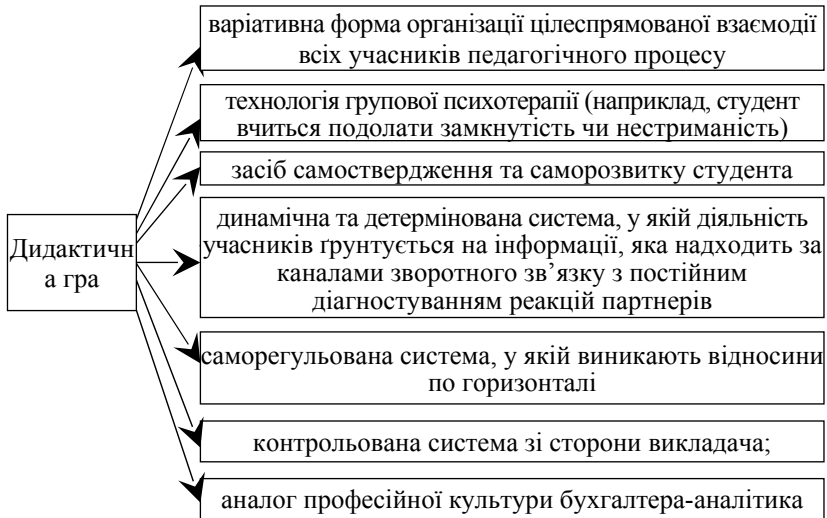
Сучасна педагогіка прийшла до думки про те, що необхідно змінювати технологію навчання так, щоб навчання виступало засобом розвитку індивідуальних якостей суб'єкта за допомогою знань, вмій та навичок. Отже, суть сучасної технології навчання полягає у стимулюванні пізнавальної активності студента, сприяттні становлення самостійності у мисленні та діяльності.

Сутність дидактичної гри як методу навчання полягає у її можливостях реалізувати цілі навчання та виховання, перетворювати їх у реальні результати. Зазначена можливість полягає в ігровому моделюванні в умовних ситуаціях основних

видів діяльності майбутнього бухгалтера-аналітика, спрямованих на відтворення і засвоєння соціального професійного досвіду.

Гра як метод навчання є нормативною моделлю процесів діяльності відповідно до фаху. Наприклад, такою моделлю є роль, яка включає набір правил, що визначають як зміст, так і спрямованість, характер дій гравців. *Отже, ігровий метод – це виконання ролей за чітко сформульованими правилами з урахуванням специфіки професійної діяльності.*

Особливе регулятивне значення в ТАН має *ігрова проблема*, яка має спонукати гравця до виконання рольових дій. Наведемо узагальнюючі *сутнісні характеристики* дидактичної гри, які дозволяють стверджувати про необхідність її запровадження у навчальний процес при вивченні управлінського обліку (рис. 8.2.1):

Рис. 8.2.1. Сутнісна характеристика дидактичної гри

Підготовка гри включає такі етапи:

1. Вибір теми і діагностика вихідної ситуації. Бажано, щоб студенти вже володіли «критичним» запасом знань. Отже, це може бути підсумкове заняття по темі чи розділу дисципліни, а сама гра повинна стати логічним завершенням вивчення конкретного матеріалу.

2. Формування мети і завдань з урахуванням і теми, і вихідної ситуації.

3. Визначення структури (сюжету), яка обумовлюється змістом теми, метою та складом гравців.

4. Встановлення правил гри.

5. Розробка критеріїв оцінювання.

6. Діагностика ігрових якостей учасників ділової гри. Наприклад, дуже важливим є визначення студента, якому будуть доручені функції головного спеціаліста-керівника. При визначенні ролей необхідно враховувати риси конкретних особистостей, симпатії та антипатії у групі, рівень «претензій» кожного учасника.

7. Діагностика об'єктивних обставин – зовнішніх атрибутів гри. Звичайна аудиторія для студентів повинна перетворитися на робочий кабінет «практика», інакше гра мало чим відрізнятиметься від звичайного заняття з ситуаційними завданнями. Це обумовлює певний порядок розташування столів, особливо ретельну підготовку навчально-методичної документації, наявність посадових інструкцій працівників, створення можливостей для раціональної організації роботи (додаток П).

Отже, дидактичні ігри розглядаються як один із способів цілісного усвідомлення професійної діяльності випускника. При вивченні управлінського обліку можливі до застосування всі види ділових ігор: і *активні* (ті, що вимагають прийняття управлінського рішення), і *пасивні* (описано вже прийняте рішення і необхідно проаналізувати, оцінити його результати), і *уніфіковані* (комбіновані); і *міждисциплінарні* (для двох або більш дисциплін). Виходячи з кількості годин, які виділені робочою навчальною програмою на вивчення дисципліни, викладач не має можливості проводити багато ділових ігор. Особистий практичний досвід свідчить про ефективність вивчення таким способом трьох важливих тем.

При цьому логічним є об'єднання перших двох тем в одне ігрове заняття, тобто можливим і доцільним вважаємо проведення двох ігор.

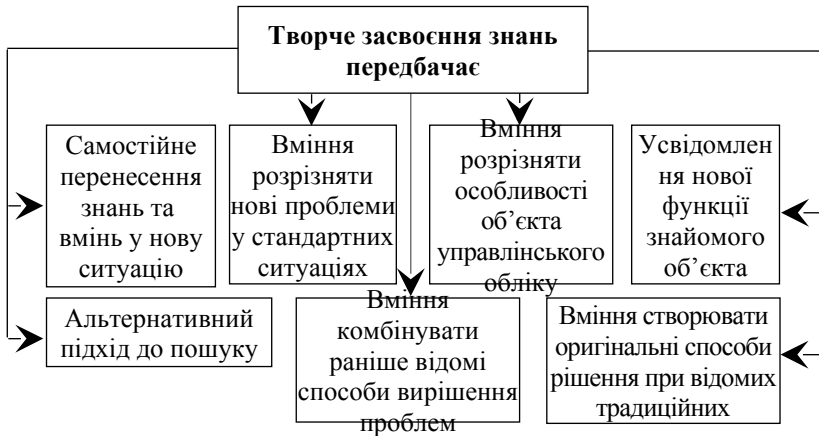
Міждисциплінарну гру провести складніше, оскільки це пов'язано з тим, що, наприклад, управлінський облік вивчається на рік раніше, ніж фінансовий менеджмент.

Досить ефективними можуть бути комп'ютерні ділові ігри. Методичне забезпечення для їх проведення значно дорожче, оскільки потрібні відповідні програмні продукти. Але витрати прокриваються вигодами.

Важливою педагогічною проблемою, яку доцільно розглянути, є *формування інтелектуального потенціалу студентів через*

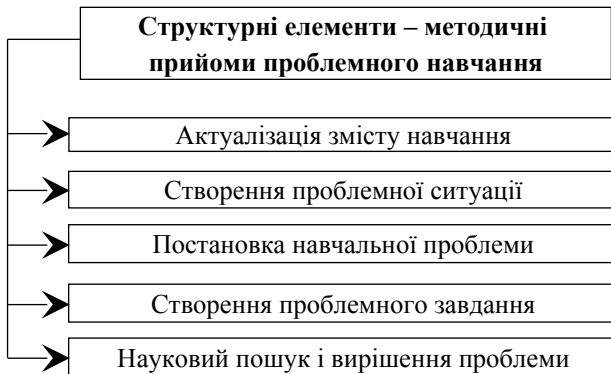
дидактичну систему, основним елементом якої є *навчальна проблема*. Вона отримала назву «*проблемного навчання*».

Проблемне навчання – це дидактична система, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, яка включає поєднання прийомів і методів викладання та навчання, для яких характерними є риси наукового пошуку (рис. 8.2.2).

Рис. 8.2.2. Характерні риси проблемного навчання

Структура проблемного навчання показана на рисунку 8.2.3.

Рис. 8.2.3. Структура проблемного навчання

Важливими елементами технології проблемного навчання є проблемна ситуація, навчальна проблема та проблемне завдання.

Проблемна ситуація є джерелом мислення, при її створенні необхідно пам'ятати, що вона виникає:

- якщо студенти зустрічаються з необхідністю використовувати раніше засвоєні знання в нових практичних умовах (наприклад, коли знання елементів методу бухгалтерського обліку використовуються при визначенні собівартості виробленої продукції або коли розуміння сутності релевантних витрат дозволяє саме їх використовувати для підготовки інформації з метою вибору кращої альтернативи);

- коли існують протиріччя між теоретично можливим шляхом вирішення проблеми і практичною можливістю (наприклад, проведення аналізу структури фактичної собівартості окремих виробів при відсутності обліку витрат за видами продукції);

- внаслідок протиріч між практично доступним результатом і відсутністю знань для теоретичного обґрунтування (наприклад, підготовка якісної внутрішньої звітності для обґрунтування стратегічного рішення);

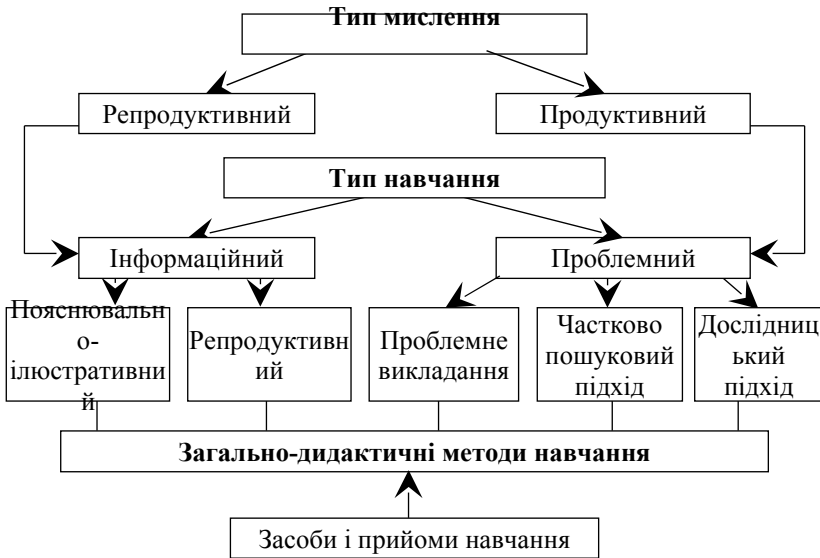
- якщо студент не знає способу вирішення поставленої задачі (наприклад, спрогнозувати характер зміни прибутку при зміні чинників діяльності, чи побудувати Звіт про прибуток для обґрунтування рішення про зняття виробу з виробництва, тому що йому бракує знань щодо групування витрат на змінні та постійні, визначення маржинального доходу тощо).

Навчальна проблема – це проблемна ситуація, прийнята суб'єктом до вирішення на базі засобів, якими особисто він володіє (знань, вмінь, досвіду). Навчальна проблема може бути вирішена у формі питання. Її ознаками є наявність проблемної ситуації, відповідна готовність студента до пошуку рішення, можливість багатоваріантного вирішення.

Проблемна задача – це навчальна проблема, яка вирішується при заданих умовах або параметрах. Прикладом може бути таке завдання: «визначити, яку кількість товарів необхідно реалізувати приватному підприємцю, якщо відомо, що сума орендної плати складає 300 грн, закупівельна вартість товару – 70 грн, ціна на аналогічний товар на ринку – 100 грн, а сума очікуваного прибутку після оподаткування – 200 грн».

Отже, якщо традиційний пояснювально-ілюстративний вид навчання будується на репродуктивному мисленні, то проблем-

не навчання опирається на пошукову, творчу, наукову діяльність викладачів і студентів.

Рис. 8.2.4. Взаємообумовленість типу навчання та типу мислення

Схема пояснювально-ілюстративного навчання (традиційного, інформаційного) включає такі структурні елементи, як: повідомлення «готових» знань викладачам та їх засвоєння студентами шляхом копіювання способів дій; тренаж цих способів у стереотипних вправах з використанням засвоєних знань. Схема проблемного навчання має інший вигляд: постановка викладачем навчально-проблемного завдання (задачі), яка є проблемою для студента; усвідомлення, розгляд та розв'язування проблеми, у процесі якої застосовуються узагальнені способи набуття нових знань та навичок.

Отже, метою проблемного навчання можна вважати перетворення навчальної інформації у факти інтелектуального досвіду студентів; його застосування в практиці викладання управлінського обліку є необхідним і можливим за будь-якою темою дисципліни.

Провідні викладачі управлінського обліку нині працюють над створенням *тренінгових технологій навчання*. Вони широко використовуються на курсах підвищення кваліфікації при вузах, при організації занять із членами ФПБАУ у післядипломній освіті. Безумовно, їх можна віднести до сучасних освітніх інноваційних технологій, оскільки вони ґрунтуються на активних методах навчання і сучасних комунікаційних засобах. Тренінгові технології взагалі є ключовим елементом системи активних методів навчання, які дозволяють за досить короткий курс значно підвищити рівень професійної кваліфікації. Вони призначені для навчання практичним навичкам, необхідним для успішної діяльності у сфері підготовки інформації для внутрішніх і зовнішніх користувачів.

В умовах тренінгової підготовки інформація подається у стислому вигляді і максимально наближено до практичної діяльності. Наприклад, низка первинних та зведених документів, реєстри обліку можуть бути запропонованими у заповненому вигляді на прикладі конкретного підприємства. Викладач-тренер виступає в ролі організатора групової роботи. Семінар-тренінг проводиться в режимі безперервної дискусії, що переривається міні-лекціями, діловими іграми. Концепція роботи базується на тому, що максимально ефективно засвоєння матеріалу забезпечується в результаті самостійної практичної діяльності учасників тренінгу.

Традиційно тренінги поділяються на:

- тренінги самоорганізації;
- тренінги командної роботи;
- тренінги з організації роботи (керівника служби управлінського обліку, головного бухгалтера, фінансового директора, бухгалтера-аналітика).

Необхідно зауважити, що тренінги в певному розумінні є формою практичної психологічної роботи та у своєму змісті відбивають парадигми, яких дотримується викладач-тренер.

Для організації занять за тренінговою технологією необхідна особлива підготовка методичного забезпечення. Тренінгові заняття за формою можуть включати короткі лекції та практичні заняття з формування навичок здійснення обліково-аналітичних процедур. Найважливішу роль тут відіграватимуть практичні заняття, які можна згрупувати, наприклад, у такі модулі:

- класифікація витрат та дослідження їх поведінки;
- вивчення інформаційних запитів менеджерів;

- підготовка макетів для внутрішньої управлінської звітності;
- створення інформації для аналізу типових господарських ситуацій;
- підготовка бюджетів та аналіз відхилень;
- стратегічний управлінський облік.

Зміст модулів залежатиме від категорії слухачів: студенти денної чи заочної форм навчання, слухачі короткотермінових курсів, слухачі системи підвищення кваліфікації.

Для першої категорії слухачів тренінгові заняття доцільно проводити на випускних курсах перед проходженням виробничих практик для систематизації і гармонізації набутих теоретичних та практичних знань. Їх проведення забезпечить більш свідоме проходження програми практики.

У вищому навчальному закладі можуть організовуватися короткотермінові курси з управлінського обліку. Учасниками тренінгу будуть особи, які мають на меті при наявності мінімальних знань з бухгалтерського обліку набути навичок його організації в малому бізнесі, тому навчання доцільно поєднати з обговоренням аспектів планування створення, заснування, організації діяльності, управління нею, визначення фінансових результатів діяльності, управління витратами через інформацію про них.

Для третьої категорії учасників, які мають значний практичний досвід, власну мотивацію до підвищення професійної майстерності, комплексний тренінг обов'язково повинен включати елементи тестування (для виявлення рівня підготовки, оперативного реагування викладача на можливі запити учасників тренінгу), завдання підвищеної складності по реалізації бізнес-ідей з використанням облікової інформації, створеної за найсучаснішими моделями.

Тренінгове навчання може бути проведене у вигляді вирішення єдиного комплексного завдання, яке призначене для практичного навчання студентів (слухачів) прийомам і діям, пов'язаним із плануванням, організацією та управлінням підприємством (фірмою) у сфері малого і середнього бізнесу. Його проведення дає змогу:

- забезпечити практичне застосування теоретичних знань, набутих у процесі вивчення різних дисциплін;
- виробити у студентів (слухачів) навички підготовки і прийняття управлінських рішень, обробки інформації, здійснення необхідних розрахунків, розробки макетів документів як на етапі створення підприємства (фірми),

так і на етапі прийняття управлінських рішень, обробки інформації, здійснення необхідних розрахунків при моделюванні господарських процесів;

– забезпечити виконання студентами (слухачами) функціональних обов'язків співробітників змодельованої фірми протягом одного календарного року.

Досягнення поставлених цілей можливе через послідовне вирішення відповідних завдань. Для цього необхідно:

– розробити структурно – логічну схему процесу підготовки і прийняття рішень з моменту виникнення бізнес-ідеї до моменту підбиття підсумків діяльності з модельованої фірми за календарний рік;

– інтегрувати теоретичні знання і практичні навички слухачів у єдиний комплекс і привести їх у відповідність до поточних потреб ринку праці;

– апробувати у цільовій групі тренінгові технології;

– мотивувати студентів (слухачів) до набуття практичних навичок у сфері практичної діяльності.

Проведення тренінгу для першої та другої групи слухачів передбачає наявність базових теоретичних знань в учасників у сфері бухгалтерського обліку, податкового законодавства, ведення відповідного документообігу, системи управління.

Тренінг передбачає набуття студентами (слухачами) певних професійних практичних навичок. Враховуючи динамічність і суперечливість середи функціонування управлінського обліку, в процесі навчання пріоритет слід віддавати груповим методам, що передбачають колективний розбір тренінгових завдань.

Семінар-тренінг зазвичай розпочинає організатор цього заходу, який представляє викладача-тренера. Викладач повинен протягом декількох хвилин повідомити про власну професійну діяльність, оскільки обізнаність у сфері питань, які будуть обговорюватися, підвищує зацікавленість у сприйнятті інформації, довіру до тренера (додаток Р).

Він повинен загострити увагу на формі подачі інформації. Наприклад, повідомити про використання відповідних слайдів, якими забезпечуються слухачі, можливість і необхідність ставити питання та вимкнути мобільні телефони, повідомити, які питання будуть розглянуті до і після перерв на каву чи обід, зміст семінару.

В останні роки набули широкого розповсюдження семінари-тренінги з провідними спеціалістами за проектами, профінансованими Європейським Союзом, які мають позитивні моменти та недоліки. Позитивними є:

– можливість безпосереднього спілкування з метою вивчення зарубіжного досвіду після самостійного ознайомлення з існуючими навчальними виданнями та набутого практичного досвіду;

– ознайомлення з методиками, недостатньо знайомими українським спеціалістам;

– якість організації (наявність програм, заздалегідь підготовлена наочність, наявність сучасних технічних засобів візуального зображення інформації);

– рівень підготовки викладача-тренера, наприклад, тренери з управлінського обліку (американці, британці, французи, німці) досить часто працюють інженерами, а потім бухгалтерами провідних у своїх країнах виробничих підприємств, або працюють провідними викладачами в університетах (коледжах);

– манера поведінки викладача-тренера (відкрита, невимушена, спрямована на обов'язкове досягнення контакту з аудиторією).

До недоліків віднесемо такі:

– тренери недостатньо обізнані з рівнем підготовки українських учасників семінару;

– навчальні матеріали модулів семінарів не завжди коректно перекладені на українську мову. Наприклад, в них застосовуються такі вислови: «чинні постачальники» (а не існуючі постачальники), «дешеві ціни» (а не низькі, невисокі ціни), «управлінські рахунки» (а не звіти), «істинні змінні витрати», «чинні» (а не фактичні) обсяги виробництва;

– значну кількість часу, виділеного на тренінг, приділяють поясненню того, що відомо. Наприклад, того, що на підприємствах, де повинна створюватися інформація для менеджерів, необхідно управляти витратами;

– тренери не завжди реагують на уточнюючі питання, які виходять за межі матеріалу, котрий вони запланували для розкриття, в результаті чого завіса незрозумілих питань для українців залишається завісою;

– викладачі відходять від прямих відповідей на поставлені питання, що суперечить національним традиціям навчання. У певному розумінні наявність таких недоліків пояснюється підбором кола учасників семінару, неоднорідних за рівнем професійної освіти, посадами, які вони обіймають;

– час, відведений на тренінг, не завжди використовується ефективно. Складні методологічні або незрозумілі питання для слухачів тренерами відкладаються на кінець тренінгу. Викладач і слухачі спочатку збуджуються, нервують, а потім втрачають взаємний інтерес;

– перекладачі не мають відповідної економічної освіти і трактують поняття без урахування професійної термінології українських бухгалтерів та не реагують на дискусію в аудиторії, яка здійснюється серед присутніх зрозумілою їм мовою і продовжують детальний переклад того, що слухачам давно є зрозумілим.

Ці критичні зауваження необхідно враховувати при проведенні подібних навчальних заходів у вищих навчальних закладах. Вони стосуються як *організаторів*, котрі повинні відповідним чином підбирати склад учасників, постійно розширювати їх коло, не допускати на цей ринок праці конкурентів-дилетантів, сприяти вирішенню інформаційної підтримки проведення семінару, так і *тренерів*, які повинні бути як високоосвіченими, так і «рабами тих, хто вчиться», лідерами у своїй професії.

До сучасних інноваційних технологій відноситься *модульне навчання* (МН). Воно має свої витоки з концепцій, сформульованих у кінці 60-х років ХХ ст. Його започаткували в навчальних закладах Європи та Америки як найбільш ефективну технологію реалізації дидактичного процесу і почали активно розповсюджувати в Україні, реалізуючи положення Болонської декларації (1999 р.).

Сутність дидактичного процесу на основі модульної технології полягає у тому, що зміст навчання структурується у автономні організаційно-методичні блоки – модулі. Такий підхід, як вважається, дозволяє створити умови для вибору індивідуальної «траєкторії руху» по навчальній дисципліні.

Засновником модульного навчання є американський дослідник Дж. Расселл. У роботі «*Modular instruction*» (1974 р.) автор визначає модуль як навчальний пакет, який охоплює одиницю навчального матеріалу, і призначений для виконання студентом навчальної дії. В Росії та Україні перші науково-педагогічні концепції були створені у кінці 80-х років (Юцявичене П., Алексюк А., Анденко М., Бекерева Р. та ін.).

Теоретичний аналіз існуючих досліджень за цим напрямом дозволяє сформулювати такі особливості модульного навчання:

– забезпечення обов'язкового відпрацювання кожного елемента дидактичної системи та наочне його подання у вигляді модулів;

- передбачення чіткої структуризації змісту навчання, забезпечення навчального процесу інформаційно-предметним оцінюванням та контролем знань, які дозволяють вносити корективи у процес навчання;

- передбачення варіантності навчання, адаптації навчального матеріалу до індивідуальних особливостей та запитів студентів.

Модульне навчання доцільно розглядати як інноваційний вид навчання, який ґрунтується на усвідомленій програмі навчання і власній його траєкторії. Воно характеризується замкнутим типом управління завдяки модульній програмі та модулям, що дозволяє відносити його до високотехнологічних.

Однією з порівняно нових форм навчальної роботи є модульне навчання із використанням рейтингової системи.

Основним змістом нової технології навчання в умовах рейтингу можна коротко сформулювати наступним чином:

- демократизація;
- інтенсифікація (у тому числі самоконтроль та взаємоконтроль);
- диференціація;
- гуманізація.

Демократизація в умовах рейтингу означає:

- перебудову відносин між викладачем і студентом у процесі навчання та підготовки, яка полягає у співробітництві, доброзичливості сторін при перевірці рівня знань, умінь та навичок студентів з бухгалтерського обліку, розробці способів їх підвищення;

- гуманізацію контролю й надання студентам можливостей виправити оцінку, набираючи необхідну кількість балів, мати право на необхідні консультації, допомогу й підтримку; побудову навчання на принципах глибокої поваги до особистості студента, віри у творчі можливості будь-якого з них;

- розвиток самоврядування при навчанні (стимулювання студентів до організації та проведення занять, залучення їх до дискусій);

- створення належного психологічного клімату.

Інтенсифікація передбачає:

- широке застосування самоконтролю;
- швидке накопичення балів кожним студентом;
- впровадження в практику новаторських ідей, пов'язаних зі створенням нових форм і методів контролю;

- широке застосування опитування (кросворд, фронтальне опитування, бліц-опитування, тест).

Диференціація означає:

- здійснення всіх видів контрольних перевірок;
- підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності шляхом формування вміння самоконтролю.

У процесі модульного навчання можуть бути рекомендовані різні методи опанування управлінського обліку. Так, наприклад, при первинному оволодінні знаннями можна використати проблемну лекцію, евристичну бесіду, навчальну дискусію, самостійну роботу. Але для осмислення знань, їх систематизації, формування вмінь доречно використовувати такі методи як рішення ситуаційних завдань, аналіз ситуацій (кейсів), ділові ігри тощо.

Вивчення теми матеріалу здійснюється не частинами, а узагальненим модулем на установчих лекціях. Тривалість лекцій визначається обсягом теоретичного матеріалу. Лекції висвітлюють найбільш складні, проблемні питання тем. Безумовно, активізація мислення студентів у процесі лекції забезпечується, якщо лекція має проблемний характер. Студенти, таким чином, беруть участь у дослідницькій роботі по пошуку рішення проблеми, поставленої викладачем.

Зауважимо, що не можна весь лекційний курс будувати із проблемних лекцій: є матеріал описовий, аксіоматичний, фактологічний, класифікаційний, у якому неможливе виділення проблеми. Активізувати аудиторію в процесі будь-якої лекції допоможе евристична бесіда.

Евристична бесіда (від грецької «еврика» – знаходжу, відкриваю) – це низка питань викладача, який спрямовує думки на відповіді студентів. У ході такої бесіди викладач шляхом уміло поставлених питань примушує студентів на базі власних знань з економіки, статистики, фінансового обліку, інших дисциплін, життєвого досвіду, логічних міркувань формувати нові поняття, правила, висновки. Наприклад, студентам можна запропонувати такі питання з теми «Класифікація і поведінка витрат»:

- з якою метою здійснюється класифікація витрат?
- яке групування витрат використовується для побудови аналітичного обліку?
- за якою ознакою витрати групуються на прямі та непрямі?
- чому невичерпані витрати відображають в активі балансу, а не у Звіті про фінансові результати?

Важливим етапом модульного навчання є закріплення матеріалу та здійснення відповідного контролю. Основними методами, які засвоєні при модульному навчанні, є наступні:

1. Диференційно-групова робота. Метод передбачає розробку завдань трьох рівнів, дозволяючи студенту самостійно обирати рівень вивчення окремого предмету (при обов'язковому засвоєнні всіма першого рівня).

Перший рівень надає уявлення про дисципліну, передбачає вміння відповідати на репродуктивні питання.

Завдання *другого рівня* вимагають аналізу вивченого матеріалу.

Третій рівень містить завдання, які не є обов'язковими для всіх – обґрунтувати, спростувати думку тощо.

2. Самостійна робота – метод пізнання, при якому пізнавальна діяльність студента здійснюється у повній відповідності до його індивідуальних особливостей. Постійне поповнення та оновлення знань стає однією зі сторін професійної діяльності фахівця.

Завдання можуть бути різноманітними: відповіді на запитання, вирішення ситуацій, розробка тестів; як різновид самостійної роботи можливе використання дослідницького методу.

Студенти самостійно здійснюють економічне дослідження, а потім на заняттях доповідають про його результати (наприклад, дослідження структури витрат, змісту внутрішньої звітності на підприємстві).

3. Практичне заняття проводиться, коли студенти отримали базові знання з теми. Воно націлено на осмислення матеріалу. Уміння аналізувати, оцінювати ситуацію і, на основі цього аналізу, приймати вірне рішення – невід'ємна риса бухгалтера-спеціаліста.

Метод аналізу конкретної виробничої ситуації полягає у гармонійному поєднанні простоти організації заняття та ефективності його результату.

Студентам пропонується певна виробнича ситуація, в якій охарактеризовані умови та дії учасників ситуацій. Вирішення ситуацій потребує не лише знань з окремого модуля бухгалтерського обліку, а й вміння використовувати засвоєний матеріал з інших тем та інших дисциплін (економіки, права тощо).

4. Ділова гра – упорядкована колективна діяльність, спрямована на виховання студентів із використанням моделей, імітацій, ролей, аналізу ситуацій.

Рівень участі кожного студента при модульній формі навчання визначається за допомогою бальної системи, яка розробляється для окремого виду заняття. Модульні оцінки заносяться

до журналу обліку поточної успішності та в предметну відомість модульного контролю.

Модульний контроль та визначення рейтингу студентів використовується з метою стимулювання систематичної та самостійної роботи студентів, підвищення об'єктивності оцінки їх знань, створення здорової конкуренції між студентами, виявлення та розвиток творчих здібностей.

Окрім названих підходів до модульного навчання, існує стратегічний варіант, який передбачає переведення навчального процесу на комп'ютерній основі. Це можливо за умови розробки комп'ютерних програм відповідно методів викладання та цілей навчання.

Отже, модульне навчання не лише створює умови для творчої діяльності студентів, а й висуває нові вимоги до викладача, які полягають у системі педагогічних знань, умінь та навичок:

- у вмінні діагностувати мету навчання;
- у більш глибокому системному знанні не лише управлінського обліку, а й суміжних дисциплін (фінансів, менеджменту, економіки, аналізу, права тощо);
- у вмінні моделювати;
- у вмінні формувати у студентів необхідний рівень знань, умінь, навичок;
- у вмінні вільно володіти активними методами;
- у вмінні забезпечувати комунікативну підготовку студентів, співробітництво викладача та студентів;
- у вмінні оперативно керувати навчальним процесом, забезпечувати поточний та кінцевий контроль рівня знань студентів.

Принципами проектування модульної програми підготовки бухгалтера є такі: групування змісту управлінського обліку навколо базових понять, систематичність і логічність розкриття методології управлінського обліку незалежно від сфери його застосування; цілісність і практична значимість змісту навчання; наочність подання матеріалу, гнучкість, оперативність системи; реалізація зворотного зв'язку.

Проблему новацій у сфері технологій навчання, в тому числі на комп'ютерній основі, необхідно розглядати у рамках концепції нової моделі навчання, яка якісно відрізняється від існуючої.

Враховуючи, що управлінський облік є навчальною дисципліною, яку можна вивчати за модульно-рейтинговою системою, назвемо лише види лекцій, які, на нашу думку, найдоцільніше організувати при цьому. Отже, ними є такі:

– проблемно-модульна, завдання, зміст, структура, форми і методи втілення якої видозмінюються не тільки залежно від специфіки навчальної дисципліни, а й від етапів цілісного освітнього процесу та його провідних механізмів, причетності студентів до соціально-культурного досвіду;

- науково-інформаційна;
- науково-проектна;
- світоглядно-рефлексивна;
- установчо-мотиваційна лекція;
- теоретично-пошукова;
- консультативно-змістовна лекція;
- соціально-адаптована.

Проблемно-модульна лекція є культурно організованим спілкуванням лектора зі студентською аудиторією як соціальною групою, у процесі якого:

- створюється сприятливий соціально-психологічний клімат у ході спільного розв'язання окремої суспільної або наукової проблеми;
- здійснюється діловий, інформаційний та психологічний обмін знаннями, вміннями, нормами і цінностями між викладачем і студентами;
- формується полімотиваційність освітньої діяльності кожної особистості як внутрішня передумова взаємодії у триаді «викладач – управлінський облік – студент».

Із педагогічної літератури відомо, що проблемно-модульна організація лекційних курсів диференціюється на дві взаємозамінні групи: основні типи лекцій цілісного освітнього циклу та похідні, які деталізують поетапний перебіг зазначеного циклу. Важливо, що кожна лекція має:

- домінування різних сфер змістового модуля;
- специфічні дидактичні опори;
- різні психологічні механізми практичного втілення повноцінної освітньої діяльності викладача і студентів.

Останні два параметри зафіксовані у структурі модуля, що також вказує на перехід учасників навчального процесу від одного рівня ментального досвіду, соціалізації і професійної компетентності до якісно вищого в результаті проходження кожним етапом модульно-розвиваючого технологічного циклу.

На *першому етапі* впровадження модульно – розвиваючої технології (1-2 роки) викладач створює науковий проект навчальної дисципліни за базовою схемою: «пізнавально-інфор-

маційна» – «науково-проектна» – «світоглядно-рефлексивна» лекції. При цьому кожний навчальний модуль, незалежно від кількості годин, має пропорційно диференціюватися на три зазначених типи лекцій.

Пізнавально-інформаційна лекція покликана висвітлити прогресивні способи виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, що використовується управлінською ланкою, тобто добування і використання теоретичних знань, важливої наукової інформації з конкретної теми курсу. Її мета – виявити і довести фундаментальні залежності, довести, що управлінський облік як наука в розумовій діяльності людини фокусується у вигляді теорій, законів, закономірностей, категорій, понять, наукових фактів. Квінтесенція пошукової взаємодії є постановка (запитання, дебати, діалог тощо) і розв'язання (припущення, гіпотези, версії, аргументації) реальних наукових проблем. Має місце домінування наукових знань і пізнавальних умінь над соціально-культурними цінностями.

Науково-проектна лекція спрямована, перш за все, на розкриття нормотворчої функції (призначення) теоретичного знання, подання наукової інформації у прийнятних соціальних формах-взірцях (інструкції, програми, методики, технології, правила). Її мета – організоване залучення студентів до соціального нормотворення, навчання їх теорії і практиці наукового проектування. Квінтесенція пошукових взаємин – скоординований пошук можливих способів доцільного застосування наукового знання на практиці, що сприяє виробленню умінь і навичок розумно контактувати з оточенням. Утверджується домінування соціальних умінь і норм як над теоретичними знаннями, так і над культурними цінностями.

Світоглядно-рефлексивна лекція орієнтована на розширення горизонту конструктивного світобачення студентів, прискорення їхнього духовного розвитку і виявлення шляхів громадянського та професійного самоствердження. Її мета – ціннісно-естетичне наповнення осмислених знань і норм, розгортання процесів критичної і творчої рефлексії здобутого, збагачення чуттєво-естетичної сфери та моральне зростання в довірливих взаємостосунках із викладачем. Квінтесенція цієї лекції зводиться до внутрішнього пошуку студентом конструктивних опор (сенси, значення, переконання) у власному ментальному досвіді і подальший розвиток його концепції, якій притаманні самоповага і свобода вольової дії. Характерним є домінування цінностей та естетичних умінь над нормами і знаннями.

На *другому етапі* впровадження модульної технології викладач, оволодівши досвідом проектування та успішного втілення базової технологічної схеми інноваційного читання лекційного

курсу, створює деталізований проект довершеної освітньої взаємодії зі студентами за універсальною схемою.

Відтепер, якщо є достатня кількість академічних годин, програмний зміст кожного навчального модуля має пропорційно розподілятися між усіма етапами проблемно-модульних лекцій. У такий спосіб удосконалюється технологічний цикл навчання, в результаті чого вузівська лекція характеризуватиметься високим комунікативним впливом на студентську аудиторію.

Установчо-мотиваційна лекція – це:

- постановка нових академічних і культурних цілей та завдань;
- формування психологічної установки студентів щодо близької і далекої перспектив вивчення теми;
- презентація плану проблемно-пошукової діяльності на лекції;
- стимулювання прагнення кожного до успіху в спільній освітній діяльності з викладачем;
- порівняння та аналіз відомого й невідомого, очевидного і неочевидного;
- актуалізація внутрішніх мотиваційних резервів та пізнавальних інтересів студентства;
- моделювання проблемно-діалогічного поля сучасної науки;
- осмислення і грамотна постановка реальних проблем, актуальних питань розвитку окремої наукової сфери;
- введення студентів у новостворене понятійно-термінологічне поле;
- рефлексування припущень і гіпотез щодо правильності формулювання теоретичних проблем тощо.

Теоретично-пошукова лекція передбачає:

- мінімізацію теоретичного матеріалу теми, зосередження на головному;
- актуалізацію опорних знань і ментального досвіду студентів та відшукування їхніх зв'язків із невідомими знаннями;
- формування і переборювання кожним студентом власних внутрішніх проблемних ситуацій, що спричинені єдиною навчальною проблемою;
- розумове зіткнення студента з особистісною невизначеністю, інтелектуальними труднощами, смисловими суперечностями;
- змістовність і розгорнутість зовнішнього і внутрішнього навчальних діалогів, елементи дискусії і спору;
- висунення системи версій і гіпотез, їх обґрунтування;
- достатність різних проблемно-діалогічних форм демонстративного розумового (мислинневого) процесу викладача і мо-

делювання продуктивних пауз та позитивних емоцій студентської аудиторії;

- вибір оптимальних рівнів розв'язування студентами проблемних завдань із урахуванням їхніх прагнень та інтересів;
- презентований пошук причинно-наслідкових завдань із урахуванням їхніх прагнень та інтересів;
- презентований пошук причинно-наслідкових, функціональних та інших фундаментальних (теоретичних) зв'язків;
- авторське розкриття викладачем загальної логіки теоретизування, первинне осмислення здобутого наукового знання в контексті його соціально-культурного значення;
- розвиток у студентів оцінки і системи аргументованих доведень.

Консультативно-змістовна лекція – це:

- і самооцінки, контролю і самоконтролю;
- формування пошуково-змістовного поля пізнавальних дій і вчинків;
- система завдань і ситуацій для оцінки рівнів засвоєння і розуміння студентом актуального освітнього змісту;
- глибоке осмислення кожним фундаментальних залежностей як по суті закону теорії, поняття;
- корекція адекватності володіння студентами науковою інформацією, консультаційні послуги щодо досконалості оперування здобутими знаннями;
- проміжна рефлексія викладачем обраних форм і методів результативності навчання;
- керований пошук нових змістовних контекстів ситуативного використання опанованих наукових знань;
- стимулювання успіхів у конкретній освітній діяльності студентів;
- актуалізація соціально-нормативних труднощів і суперечностей як невідповідність між теоретичними знаннями і потребами їх практичного використання.

Соціально-адаптивна лекція – це:

- система вправ для вироблення вмінь, норм і навичок ефективної освітньої діяльності студентів;
- диференціація тематичних завдань, форм і методів потенційної навчально-регуляційної діяльності аудиторії;
- аналіз ситуацій умілого і невдалого практичного використання теоретичних знань;
- застосування здобутих наукових знань в типових і нетипових умовах;

- моделювання регуляційно-вольових зусиль студентів під час проходження ними соціальних програм, реалізації технологій, адаптації методик;
- творче перенесення знань у нові ситуації між суб'єктивної взаємодії;
- осмислення ефективності різних норм діяльності в нетипових ситуаціях;
- вироблення ефективних способів дії із соціальними нормами та діяльності оволодіння ними.

Системно-досвідна лекція – це:

- актуалізація ментального досвіду студентів як цілісної світоглядної системи;
- створення сприятливих умов для вияву ціннісно-естетичного ставлення студентської аудиторії до здобутих знань і норм;
- уміння визначити місце теми у загальному змісті навчального курсу та вищої освіти в цілому;
- тестове або модульно-рейтингове оцінювання рівня володіння кожними програмними знаннями, уміннями, нормами і цінностями;
- встановлення взаємозв'язків і закономірностей між поняттями і явищами (аналіз і синтез), а також причинно-наслідкових, функціональних та інших зв'язків;
- постановка і концептуальне розв'язання кількох світоглядних проблем;
- оформлення систематизованих знань за допомогою знаково-графічних засобів (таблиці, моделі, схеми, малюнки, графіки, креслення);
- перехід від локальних узагальнень до широких, міжпредметних,
- проектування студентом свого міні-підручника, задачника чи іншого продукту освітньої діяльності.

Корекційно-рефлексивна лекція – це:

- опис ситуацій, які спричинюють розвиток творчої рефлексії, ціннісно-естетичної сфери особистості;
- зіставлення оцінки викладача і самооцінки студентів щодо їхніх академічних і культурних успіхів;
- обстоювання студентами привласнених етнонаціональних цінностей;
- самозвіт учасників навчання про усвідомлення освоєного набору норм і прийнятих цінностей у власному житті;
- особистий вибір та обстоювання кожним, починаючи з викладача, етнонаціональних вартостей і святинь;

- ситуації рефлексивного реструктурування особистісних знань, норм і цінностей у єдиному контексті персонального самоствердження;
- заострення проблеми духовного самовдосконалення особистості протягом життя і відшукування способів її пом'якшення;
- самоаналіз і самоусвідомлення викладачем і студентами міри збагачення власного ментального досвіду;
- обґрунтування актуальних морально-естетичних проблем, осмислення потреби їх розв'язання на особистісному рівні.

Культурно-підсумкова лекція – це:

- моделювання ситуацій самотнього творення і продуктивного фантазування;
- підсумкове оцінювання рівня оволодіння студентською групою, програмовими знаннями, нормами, цінностями (групове опитування, тестування тощо);
- гуманізація міжособистісних взаємин в аудиторії через програмування чуттєвих переживань (художні взірці);
- свобода асоціативного мислення та уявлення викладача і студентів (малюнки, вірші, вироби тощо);
- сценічне копіювання етичних ситуацій і духовних вчинків;
- духовне збагачення особистості враженнями, смислами, образами;
- осмислення горизонтів професійного і культурного самовдосконалення молоді, соціальних умов самореалізації особистості.

Отже, в сучасних умовах роль лекції суттєво змінюється. Вона все більше виконує проблемно-установчу функцію, яка забезпечує керування пізнавальною діяльністю студентів у процесі самопідготовки. У таких умовах необхідно керуватися принципом «Знати, щоб навчитись робити».

Реальні умови розвитку України, криза існуючої системи освіти потребують докорінних змін діяльності вищих навчальних закладів. Вона має бути спрямована на формування нового світогляду молоді та глибокого економічного мислення, які мають стати основою здійснення практичної діяльності, а, отже, орієнтованими на формування економічної культури у суспільстві.

Перед науково-педагогічними кадрами постають проблеми вибору найбільш ефективних засобів навчання, організації та управління навчальним процесом. Відчуваються зміни у якості складі цих кадрів. Викладачі отримали можливість вивчати досвід педагогів у державних та приватних навчальних закладах Франції, Данії, Великобританії, Канади, Німеччини, Англії, США. Колеги із зарубіжних навчальних закладів залучаються до обміну досвідом роботи викладацької педагогічної діяльності.

Спілкування з викладачами дозволяє стверджувати те, що в країнах із розвинутою ринковою економікою, на всіх рівнях дер-

жавного і господарського управління культивується потреба постійно навчатись, оскільки високо цінується професіоналізм фахівців.

Висока професійність фахівця не може бути забезпечена репродуктивним навчанням. В навчальному процесі визначальним має стати самостійне здобування знань студентами у поєднанні з різними формами контролю і проблемним навчанням. Тому традиційно-ілюстративне навчання цілеспрямовано має доповнюватися проблемним. Важливим напрямом підвищення ефективності навчання є проблемне навчання. Проблема має стати принципом розвиваючого навчання.

Як відомо, процес навчання є спеціальною формою передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду. Навчання повинно забезпечити міцне засвоєння студентами необхідного критичного обсягу знань, набуття навичок відповідно до кваліфікаційної характеристики спеціаліста, розвиток особистості, формування інтелектуальних здібностей фахівця.

У процесі навчання студенти рухаються від незнання, наприклад, методики відображення господарських операцій (подій) на певних носіях інформації, до знання, наприклад, методики «читання» фінансової звітності, можливостей використання облікової інформації у прийнятті виважених управлінських рішень в різних галузях господарювання. Кожний студент повинен засвоїти ті знання та набути ті професійні навички, які відповідають навчальному плану та навчальним програмам. Між тим у викладача вищої школи завжди є вибір методів навчання. І той, хто схиляється до пошуку ефективних методів навчання, безумовно, стикається з можливістю застосування проблемного навчання.

Теорія проблемного навчання, як будь-яка наукова теорія, має свій понятійний апарат, детально розроблений у працях Кудрявцева Т.В., Лернера І.Я., Станкіна М.М. та інших вчених. У роботах цих авторів виділено низку основних понять теорії проблемного навчання: проблемна ситуація, проблемна задача, навчальна проблема, спосіб вирішення проблемної ситуації, рівень проблемного навчання. Ця теорія передбачає залучення студентів у постійну пошукову роботу. Самостійне «відкриття» піднімає студентів в їх розвитку і пізнанні на вищу сходинку.

Під проблемним навчанням у сучасній дидактиці розуміють сукупність таких дій як організація проблемних ситуацій, формулювання проблем, надання студентам необхідної допомоги у вирішенні проблем, перевірка цих рішень, керівництво процесом систематизації та закріплення набутих знань.

Отже, проблемне навчання є типом розвиваючого навчання, зміст якого є сукупністю проблемних ситуацій різного рівня складності, у процесі вирішення яких студентами у спільній діяльності з викладачем і під його керівництвом здійснюється опанування новими знаннями, способами вирішення проблем-

них завдань, формування творчих здібностей – пізнавального мислення, пізнавальної мотивації, інтелектуальних емоцій.

Зауважимо на те, що навчання як процес мислення передбачає розумову діяльність викладача з передачі теоретичних знань та пізнавальну діяльність студентів. Тому рівень науковості та методики викладання певного викладача впливають на формування стилю мислення його студентів. Продуктивне мислення є результатом саме проблемного типу навчання.

Отже, якщо пояснювально-ілюстративний вид навчання будується на репродуктивному мисленні, то проблемне навчання опирається на пошукову, творчу, наукову діяльність як викладачів, так і студентів.

Пояснювально-ілюстративне навчання (традиційне, інформаційне) включає такі структурні елементи як повідомлення «готових» знань викладачем та їх засвоєння студентами шляхом копіювання способів дій, тренаж цих способів у стереотипних вправах із використанням засвоєних знань. Проблемне навчання має іншу структуру: постановка викладачем навчально-проблемного завдання (задач), яка є проблемною для студента; усвідомлення, розгляд та розв'язування проблеми, у процесі яких застосовуються узагальнені способи набуття нових знань та навичок.

Тому метою проблемного навчання можна вважати перетворення навчальної інформації у факти інтелектуального досвіду студентів.

Особливістю методів проблемного навчання є те, що:

- як засоби вирішення створених протиріч вони функціонують лише в системі;
- в діалектичній єдності знаходяться форми і зміст, правила і способи дій.

Внутрішньою стороною, змістом загального методу є його основна ідея, мета і те, що має бути одержано в результаті застосування методу. Із зовнішньої сторони – це форма, вид діяльності викладача. Наприклад, організація дослідницького навчання (проведення анкетування керівництва, менеджерів та економістів підприємств з метою розробки пропозицій щодо організації управлінського обліку). В залежності від ідеї методу викладач обирає вид своєї діяльності або вид діяльності студента: розповідь, бесіду, лекцію, роботу з підручником чи періодичними фаховими виданнями, експеримент, спостереження або, нарешті, поєднання усіх цих видів та форм діяльності.

Наприклад, якщо викладач розповідає, деколи ставить питання та сам на них відповідає, то це можна визначати як монологічне викладання нових знань. Викладання-розмірковування передбачає показ і ілюстрацію логіки наукового відкриття в історії науки. Викладання-діалог – це бесіда, зміст якої передбачає активні відповіді студентів та їх запитання до викладача.

При евристичному методі до евристичної бесіди додаються пізнавальні (логічні) задачі та проблемні завдання для самостійного вирішення під керівництвом викладача. При дослідницькому методі домінують проблемні задачі та завдання, які вирішуються без допомоги викладача. Метод програмованого контролю знань потребує розробки та розв'язування завдань, які вимагають різних рівнів навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Опрацювання літературних джерел, узагальнення педагогічного досвіду колег та власного досвіду дозволили визначити наступні *основні напрями* впровадження проблемного навчання при вивченні управлінського обліку.

1. Прийняття викладачем цієї ідеї як можливої і необхідної у сучасних умовах через такі етапи як обізнаність, переконання, рішення про застосування, підтвердження правильності ідеї.

2. Перегляд змісту, структури, механізмів навчання та формування професійальної зрілості студента на рівні кафедр.

3. Визначення тем чи окремих питань, які доцільно розглядати із застосуванням методики проблемного навчання.

4. Усвідомлення кожним викладачем, незалежно від наявності чи відсутності наукового ступеню та спеціальності педагогічної освіти, переваг застосування методики проблемного навчання, подолання формалізму у її застосуванні.

5. Розробка необхідного методичного забезпечення для самостійного пошуку студентом потрібної інформації.

6. Створення ситуаційних завдань відповідно до рівня готовності студента до професійного становлення: вищий, середній, понижений.

7. Залучення студентів до науково-дослідної роботи у студентських гуртках, до виконання кафедральних НДР на замовлення реальних підприємств.

8. Запровадження в практику освітніх інновацій з метою оптимізації процесу навчання.

9. Заохочення викладачів, які апробують і впроваджують у навчальний процес інноваційні методики.

10. Удосконалення і постійне підвищення рівня розумової діяльності викладача.

Між тим, зауважимо, що поширення прогресивних методик викладання є складним процесом. Дослідники, які спеціалізуються у галузі методики викладання економічних дисциплін, виділяють різні рівні засвоєння викладачами методики викладання:

– низький рівень, коли викладачі просто не розуміють суті методики;

– формозахоплення, яке не підкріплюється збагаченням змісту діяльності викладача і студента;

– захоплення технологічними рецептами, коли методика викладання розглядається як самоціль, а її прийоми догматуються;

– зневага викладачів фахових дисциплін до методики викладання спецпредметів, перебільшення ролі одного з принципів дидактики, найчастіше – науковості або їх наукових знань чи практичного досвіду.

Тому вважаємо, що викладач вищої школи не повинен:

– мати поверхневий рівень знань сучасних методик, які застосовуються господарськими суб'єктами;

– не знати і не враховувати психологічних особливостей активізації економічного навчання;

– мати стереотип «книжкового життя», наприклад, намагатися застосовувати ті методики, які до сучасного рівня суспільних відносин чи реального стану господарюючих суб'єктів не підходять;

– не перебільшувати значення власного життєвого досвіду у розв'язуванні економічних проблем;

– пропонувати студентам однотипні завдання, які не потребують особливого розумового напруження та особистої творчості;

– неадекватно оцінювати рівень знань студента, якщо його бачення вирішення проблеми має сенс, але відрізняється від методики, запропонованої викладачем;

– створювати бар'єр непорозуміння, коли студенту пропонують вирішити таке ситуаційне завдання, яке не ґрунтується на базовому понятійному апараті;

– ігнорувати емоційний аспект будь-якої творчої справи;

– не любити тих, кого навчає.

Застосування методики проблемного навчання дозволяє викладачеві отримати професійне задоволення та «розпалити вогнище розкриття істини».

Технологія дистанційного навчання

В останні роки університети різних країн світу звернули увагу на можливість використання комп'ютерних телекомунікативних технологій, які забезпечують оперативний ефективний зворотний зв'язок із викладачем у мережі. Існуюча сьогодні мережа заочної і дистанційної освіти в світовій практиці базується на шести відомих моделях.

Навчання за зразком екстернату. Орієнтоване на шкільні або вузівські екзаменаційні вимоги, призначене для учнів і студентів, які не можуть відвідувати стаціонарні навчальні заклади.

Університетське навчання. Це система навчання на відстані – заочна або дистанційна – на основі новітніх інформаційних технологій. Дає змогу працювати з більшою кількістю студентів, ніж на стаціонарному відділенні. Крім друкованих посібників, студентам пропонуються аудіо- і відеокасети з розробленими провідними викладачами цих університетів програмами для отримання різноманітних атестатів про освіту, а також відповідні авторські курси, апробовані в багатьох університетах світу.

Співробітництво декількох навчальних закладів. У підготовці програм дистанційної освіти це допомагає зробити їх більш якісними і менш дорогими. Прикладом є міжуніверситетська телеосвітня програма «Кеприкорн». У її розробці брали участь університети Аргентини, Болівії, Бразилії, Чилі і Парагваю. Інший приклад – програма «Співробітництво в освіті». Перспективна мета програми – дати можливість кожному громадянину держав Європейського співтовариства отримати освіту на базі коледжів, університетів.

Автономні освітні заклади. Спеціально створені для дистанційного навчання. Зорієнтовані на розроблення мультимедійних курсів. Їх мета – оцінювання знань і атестація. Тут зразком може бути відкритий університет у Лондоні, на базі якого в останні роки проходять дистанційне навчання студенти не тільки Англії, а й багатьох країн співтовариства. У США таким вузом є Національний технологічний університет (штат Колорадо), який разом із 40 інженерними коледжами готує фахівців найрізноманітніших спеціальностей. У 1991 р. університет об'єднав ці коледжі мережею дистанційної освіти при підтримці уряду штату та сфери бізнесу. Оплата за навчання здійснюється тими організаціями та фірмами, де працюють студенти.

Автономні освітні системи. Навчання в межах таких систем проводиться засобами телебачення або радіопрограм, а також додаткових друкованих матеріалів.

Неформальне інтегроване дистанційне навчання на основі мультимедійних програм. Ці програми зорієнтовані на навчання дорослих людей, які з певних причин не змогли закінчити шкільну освіту.

Технологія дистанційного навчання має на меті створення системи навчання яка забезпечує:

- широкомасштабну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації;
- якісно новий рівень академічної мобільності студентів, надаючи їм можливість переходу з однієї навчальної програми на іншу, з одного навчального

закладу до іншого для продовження навчання, одночасне навчання в декількох навчальних закладах;

- можливість одержання освіти особам з фізичними вадами;

- високу якість навчання за рахунок реалізації комплексних навчальних програм, які ґрунтуються на кращих навчальних традиціях вищої школи, міжнародному досвіді використання передових інформаційних технологій;

- розширення ринку освітянських послуг;

- зниження соціальної напруги в містах у зв'язку з міграцією молоді з метою одержання освіти у провідних вузах;

- можливість одержання освіти в місцях проживання;

- можливість здійснення «продвинутого» навчання для талановитих людей незалежно від місця їх проживання та віддаленості від університетських центрів.

Важливо усвідомлювати, що технологія дистанційного навчання принципово відрізняється від заочного навчання. При дистанційному навчанні створюється можливість організації сучасного навчального процесу з усіма атрибутами, які характеризують процес як навчальний (можливість пояснення, роз'яснення змісту дисциплін викладачем, можливість спілкування студента з викладачем та іншими студентами, проведення обговорень, тестів, виконання спільних завдань, у т. ч. творчих). Термін «дистанційне навчання» в перекладі з англійської підкреслює основну його особливість – навчання без меж, відкрите, доступне для всіх, незалежно від місця проживання; навчання, а не самоосвіта.

Основою дистанційного навчання є сучасні інформаційні технології і засоби масової комунікації (аудіо-, теле- та відеоконференції, засоби мультимедіа, комп'ютерні комунікації). Отже, воно забезпечує постійний взаємозв'язок між учасниками та інтерактивність, яка виражається у постійних контактах (викладач – студент) протягом всього періоду навчання (електронна пошта, телеконференція), оперативному зворотному зв'язку, постійному контролю за навчальною діяльністю.

Окремі підходи до можливостей застосування дистанційного навчання вже широко дискутуються на сторінках спеціальної літератури.

Відмінність нової форми навчання полягає в тому, що при дистанційному навчанні створюється можливість організації сучасного навчального процесу з усіма атрибутами, що характе-

ризують даний процес як навчальний. При цьому передбачаються всі фактори, що визначають даний процес як навчальний (можливість організації активної пізнавальної діяльності, забезпечення ефективного зворотного зв'язку, інтерактивності, індивідуалізації та диференціації процесу навчання). Власне в цьому і полягає принципова різниця між заочною формою навчання, як вона склалася практично в усьому світі, та дистанційною. В цьому полягає гарантія можливості створення сприятливих умов для ефективного навчання.

За кордоном розвиток заочного навчання давно вже пов'язаний з використанням засобів інформаційних технологій. Так, протягом багатьох десятиліть було побудовано навчання в багаточисельній мережі Відкритих університетів. Це частково знаходить відображення і в самому терміні. Заочне навчання раніше на іноземній мові звучало як «*correspondence*» (пошта, кореспонденція). Дистанційне навчання використовується в якості технологічної основи сучасних засобів нових інформаційних технологій та засобів масової комунікації, як уже звичних, так і новіших.

За останні два десятиліття дистанційне навчання не тільки отримало своє ім'я, але і виділилось із системи заочного навчання за рахунок технологічного прориву – використання нових комунікаційних технологій (комп'ютерних телекомунікацій, супутникового зв'язку, аудіо- та відеотехнологій), які дозволяють забезпечити постійну взаємодію між учасниками навчання, не дивлячись на віддаленість один від одного.

У широкому розумінні інтерактивність передбачає взаємодію будь-яких суб'єктів один з одним із використанням доступних їм засобів. При цьому передбачається активна участь в діалозі обох сторін: обмін питаннями та відповідями, управлінням ходу діалогу, контроль за виконанням прийнятих рішень. Телекомунікаційна сфера, передбачена для спілкування мільйонів людей, являється априоріактивною.

Саме висока інтерактивність дистанційного навчання, забезпечена широким використанням засобів нових інформаційних та комунікаційних технологій, і відрізняє його від традиційного навчання. Висока інтерактивність процесу навчання, яка виражається в постійних контактах між усіма його учасниками на протязі всього періоду навчання, оперативним зворотнім зв'язком, наявністю постійного контролю за навчальною діяльністю, надає дійсно пізнавальний характер всьому процесу. Високим рівнем інтерктивності відрізняються також і мережеві інформаційні ресурси, які використовуються як засоби дистанційного навчання, наприклад, електронні підручники та посібники.

Термін «дистанційне навчання» ще до кінця не склався в українській педагогічній літературі. Можна зустріти такі версії, як «дистантне навчання» та «дискантна освіта», які з'явилися в зв'язку з перекладом синонімічних словосполучень «*distanse education*» та «*distanse leaning*». Але найчастіше використовується термін «дистанційне навчання».

Основними підходами до рішення проблем дистанційного навчання є:

- перехід на дистанційну технологію навчання передбачає зміни підходів до виконання професіональних дидактичних функцій професорсько-викладацького складу: відмова від стереотипу заочного навчання, що склався в традиційній педагогіці – оглядових лекцій, лабораторно-практичних занять, обмежених за кількістю консультацій, рецензування контрольних і курсових робіт;

- питання створення систем інформаційно-предметного забезпечення за навчальними дисциплінами, проструктурованими за блочно-модульним принципом. Проектування дистанційної технології навчання повинно супроводитися створенням та опломбуванням навчально-методичної бази і тільки після цього повинна здійснюватися розробка чи вибір інформаційно-технічних засобів, які забезпечують найбільш ефективне використання їх в прийнятій педагогічній технології;

- реорганізація адміністративно-управлінської кафедральної еліти, інтелектуальні ресурси яких повинні бути орієнтовані на транспортування знань і діагностику їх якості – дидактичне сервісне обслуговування.

До методичного забезпечення дистанційного навчання, в тому числі і управлінського обліку, відносяться:

- навчально-практичні посібники в паперовому варіанті, методичні розробки для авторів;

- методика тренувального та підсумкового тестування;

- методичне забезпечення мережевого тестування;

- методичні рекомендації по виконанню курсових робіт;

- розробка каталогів існуючих курсів, регулярне їх оновлення;

- методичне забезпечення підготовки та сертифікації тьюторів;

- методичне супроводження використання технологій дистанційного навчання для стаціонару;

- методичне забезпечення використання інформаційних технологій в процесі навчання;
- методичне забезпечення розробки навчальних планів у відповідності до вимог Держстандарту;
- методичне забезпечення розробки навчально-практичних посібників в електронному вигляді;
- методичні рекомендації щодо проведення державних атестаційних заходів;
- методичне забезпечення професійного тренінгу на навчальних кінофільмах.

Отже, дистанційна освіта є формою отримання освіти поряд з очною та заочною, причому в освітньому процесі використовуються кращі традиційні й інноваційні методи, способи і форми навчання, засновані на комп'ютерних і телекомунікативних технологіях. За такою формою можна вивчати будь-яку дисципліну, в тому числі і управлінський облік.

8.3. Діагностика якості підготовки професіоналів з управлінського обліку

У суто педагогічному розумінні «діагностика якості знань» – це контроль у навчальному процесі. Без нього неможливе ефективне управління якістю підготовки випускників вищої школи. Вона є однією з вимог міжнародних стандартів ISO-9000. За діагностику якості знань студентів мають відповідати різні структурні підрозділи навчального закладу, в тому числі приймальна комісія, деканати, кафедри, навчальний відділ, диспетчерська служба, безпосередньо викладачі.

Метою діагностики є своєчасне виявлення, оцінювання і аналіз ходу навчального процесу, але в поняття «діагностика» вкладається більш широкий зміст, ніж у традиційну систему перевірки знань, вмін та навичок, що відповідає кінцевій меті навчального закладу, який запроваджує чи запровадив систему якості і розглядає професіональну компетентність як критерій якості підготовки конкурентноспроможного спеціаліста. Отже, якщо традиційна система мала на меті виявлення та констатацію результатів, то діагностування передбачає вивчення взаємозв'язків між результатами та способами їх досягнення, відслідковування тенденцій та процесу формування фахівців відповідно до кваліфікаційних характеристик та вимог ринку. Діагностування включає не лише контроль, перевірку та оцінювання, а і накопичення даних, їх аналіз, виявлення динаміки, тенденцій, закономірностей, прогнозування подальших педагогічних дій.

Зупинимося на основних складових діагностики і відтінимо важливі, на наш погляд, моменти. Загальним поняттям у цьому ланцюгу можна назвати «*контроль*» – виявлення, вимірювання

та оцінювання знань, вмінь та набутих навичок. Виявлення і вимірювання називають *перевіркою*. Метою перевірки є не стільки визначення рівня знань студента, скільки обсяг його навчальної праці. Крім перевірки, контроль включає в себе *оцінювання та оцінку*.

Основою для оцінювання є результати контролю з урахуванням як кількісних, так і якісних досягнень. Кількісні показники найчастіше фіксуються у балах чи відсотках, а якісні – у вигляді оціночних суджень: «відмінно», «добре», «задовільно» тощо. Важливо, щоб кожному оціночному судженню заздалегідь були встановлені бали. Наприклад, оціночному судженню «відмінно» відповідає бал 5,0 чи інший. Викладач та студенти повинні усвідомлювати, що оцінка не є числом, одержаним в результаті педагогічних вимірювань та випробувань, а виступає передбаченим оціночному судженню значенням. В деяких навчальних закладах України, як значно раніше за кордоном, почали застосовувати буквені позначення:

Буквене позначення	Оціночне судження	Оцінка
A+	відмінно	4,3
A	відмінно	4,0
A–	відмінно	3,7
B+	добре	3,3
B	добре	3,0
B–	добре	2,7
C+	задовільно	2,3
C	задовільно	2,0
C–	задовільно	1,7
D+	зараховано	1,3
D	зараховано	1,0
D–	зараховано	0,7
F	не зараховано	0,0

Зауважимо, що кількісне значення рівня навчання можна одержати як процентне відношення між фактично засвоєними знаннями, набутими вміннями та загальним обсягом цих знань, вмінь, які необхідно засвоїти. Отже, методичною проблемою для викладача буде набуття вміння визначати, вимірювати обсяги *засвоєного* та *запропонованого* для засвоєння матеріалу, розуміння основних функцій контролю якості знань.

Для покращення якості системи діагностування рівня знань студентів необхідно сконцентрувати увагу викладачів на дидактичних вимогах (дехто називає їх принципами), які необхідні для оцінки вмінь, знань, навичок.

Об'єктивність полягає у науково-обґрунтованому змісті контрольних питань, завдань, тестів, інших діагностичних процедур, дружньому відношенні викладача до всіх без винятку студентів, адекватному встановленню рівня якості знань відповідно до встановлених критеріїв, незалежність оцінювання від виду засобів контролю.

Систематичність означає проведення контролю на всіх етапах навчання (від вхідного контролю абітурієнтів до вихідного контролю на випускних курсах). При цьому важливо визначитися з частотою проведення контрольних заходів з метою забезпечення їх надійності. Цей підхід передбачає застосування різних форм та контрольних процедур.

Наочність передбачає проведення відкритих «випробувань» всіх студентів за одними критеріями, обговорення, аналіз результатів, оголошення оцінок результатів діагностичних процедур.

Всебічність необхідно реалізувати з урахуванням досягнутих студентами рівнів засвоєння (рівень уявлення; рівень відтворення; рівень вмінь та навичок; рівень творчості).

Підсумовуючи результати проведених досліджень в галузі діагностики якості знань студентів, сформуємо основні характеристики кожного окремого елемента контрольних заходів. *Контроль* – це визначення рівня якості знань шляхом зіставлення з еталоном, засіб перевірки правильності роботи викладача. *Перевірка* – виявлення і порівняння результатів навчальної діяльності з заданими вимогами. *Оцінювання* – процес, діагностична діяльність викладача з урахуванням зусиль, старань, мотивації і відношення студента до навчання. І, нарешті, *оцінка* – це результат процесу оцінювання, який підлягає обліку, досить часто є мотивацією навчання.

Розглядаючи педагогічну оцінку як результат порівняння, зіставлення, єдність якісних і кількісних характеристик, вважаємо її індикатором навченості і вихованості студента. Виходячи з динамічності ринкових відносин, посилення вимог до гнучкості професійних знань випускників вищих навчальних закладів, з урахуванням змісту кваліфікаційних характеристик серед першочергових завдань педагогів постає проблема розробки нових критеріїв оцінки знань, вмінь та навичок студентів. Наведемо власні судження стосовно цього на прикладі спеціальності «Облік і аудит».

Критеріями оцінки знань при усному опитуванні можуть бути наступні. «Відмінно» (5) ставиться, якщо відповідь студента усвідомлена, послідовна (виходячи зі специфіки використання прийомів методу управлінського обліку в практичній діяльності, потреб управління в інформації), матеріал розкрито у

повному обсязі, без повторів, правильно вжиті терміни (наприклад, відповідно до П(С)БО), доказово вирішено проблемні питання (наприклад, щодо вибору бази розподілу накладних витрат між підрозділами, підходів до розподілу витрат обслуговуючих підрозділів, складу витрат для підготовки інформації для обґрунтування рішення про скорочення сегменту діяльності), мова грамотна, швидкість відтворення висока, дано відповіді на додаткові питання. «Добре» (4) заслуговує відповідь усвідомлена, але деякі незначні факти упушені, є несуттєві неточності, які студент виправив самостійно, окремі моменти пояснено за допомогою викладача, має місце деяка несистемність, мова грамотна, швидкість відтворення достатня. «Задовільно» (3) можна виставити, якщо виявлено певні знання, відповідь неповна, безсистемна, заплутана, але помилки студент завжди може виправити за допомогою викладача; відповідаючи теоретично студент не може навести ілюстративні приклади (наприклад, вивчаючи склад витрат за статтями, не може назвати первинні документи, які є підставою для облікових записів). «Незадовільно» (2) ставиться, якщо виявлено незначні знання, мали місце грубі помилки (наприклад, сказано, що маржинальні витрати – це різниця між доходом та змінними витратами або якщо бухгалтер може бути центром відповідальності за матеріальні витрати), які студент не вміє виправити, відповідь поверхнева, формальна.

Критерії оцінок набутих вмінь та навичок застосування методології управлінського обліку стосовно окремого об'єкту обліку залежать від *вимог до оцінки практичної роботи*. Ними, на нашу думку, є такі:

- підготовленість студентів до практичного заняття (наявність робочої папки, зошита, калькулятора, організація робочого місця);
- виконання завдань у зазначений термін і в повному обсязі;
- вміння працювати з роздавальним матеріалом (навчальною «бухгалтерією» бланками тощо), П(С)БО, законодавчими актами; внутрішніми регламентами віртуального підприємства;
- точність і правильність розрахунків, вміння застосовувати способи внутрішнього контролю;
- охайність виконання завдань, якість оформлення роботи (оригінальність змісту та форми внутрішніх звітів);

- вміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки, вносити власні пропозиції, спрямовані на краще використання можливостей підприємства;
- вміння використовувати набуті теоретичні знання з різних дисциплін для виконання практичних ситуаційних завдань.

Критеріями оцінки аудиторної самостійної роботи можуть бути наступні:

- вміння вести конспекти лекцій;
- участь у практичних заняттях;
- участь у дискусіях при обговоренні різних питань на практичному занятті, при заслуховуванні рефератів, при обговоренні результатів виробничої практики;
- коментування письмових та усних відповідей студентів своєї академічної групи;
- уміння використовувати комп'ютер.

Критеріями оцінки позааудиторної самостійної роботи є наступні:

- підготовка до практичних та лекційних занять, письмових контрольних робіт та інших контрольних заходів (оцінюються зрушення в набутих знаннях та вміннях);
- написання рефератів, курсових та випускових робіт, оглядів із проблемних питань;
- підготовка та виступ на засіданнях студентських гуртків, наукових конференціях;
- участь у виконанні кафедральних науково-дослідних тем;
- публікація наукових статей.

Критеріями оцінки виконання комплексного контрольного кваліфікаційного завдання можуть бути наступні:

- рівень теоретичних знань, зокрема, якщо перевірка здійснюється із застосуванням тестів, то важливими є правильність та швидкість виконання завдання. За першим критерієм оцінить студента комп'ютер, а за другим – члени Державної екзаменаційної комісії, проставивши додатковий бал у відповідну відомість;
- рівень набутих професійних навичок. Зокрема, якщо студенту випало завдання, пов'язане з виконанням обов'язків бухгалтера-аналітика, то необхідно оцінити вміння: підготувати внутрішню звітність з використанням

релевантного та маржинального підходів, оцінити одержані показники за принципом «витрати-вигоди», орієнтуватися на віртуального користувача інформації (створювати інформацію адресно); розуміння значення створеної інформації для інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень; обґрунтованість висновків та внесених пропозицій.

Методи контролю залежатимуть від відповіді на такі питання:

«Яка навчальна *процедура* контролюється?» (окремо виділяються методи контролю пояснення і засвоєння змісту навчального матеріалу);

«Що контролюється?» (визначаються методи поопераційного контролю і контролю результату);

«Якими є *завдання* для перевірки процесу та результатів навчальної процедури?» (визначаються завдання на відтворення знань, які зазвичай згруповані у вигляді методичного комплексу – наскрізної задачі, постановка питань для проведення опитування);

«Які *відповіді* студентів використовуються при виконанні контрольних завдань?» (методи контролю класифікуються на способи за допомогою сконструйованих відповідей);

«Якою є *частота та періодичність* контролю?» (передбачають систематичний та епізодичний, рубіжний та підсумковий, вхідний та вихідний види контролю).

Якість діагностичних процедур залежить від наявності автоматизованих навчальних комплексів (АНК). Їх створення включає:

- підготовку підручників та навчальних посібників, орієнтованих на професійні завдання бухгалтера-аналітика;

- автоматизовану адаптивну навчально-контролюючу систему з модульно-рейтинговою оцінкою знань студентів;

- автоматизований текстовий контроль знань (банк тестів).

Система передбачає вхідне тестування для виявлення рівня підготовленості, розробку завдань для самостійної роботи різного рівня складності, тестові завдання «на відповідність» та «правильну послідовність».

Отже, створення АНК вимагає значної підготовчої роботи.

Однією з новацій у педагогічних технологіях є рейтингова система оцінки засвоєння навчального матеріалу, яка може позитивно вплинути на його ефективність і якість. Зауважимо, що один з її елементів – тестування – вже знайшов широке поширення у багатьох вузах, а одночасно – прихильників та опонентів. Як свідчить особистий науково-педагогічний досвід, тестування має переваги перед традиційними методами діагностики знань лише за певних умов. Так, процедура тестування повинна обов'язково починатися з інструктажу студентів щодо роботи з тестом (тестами). Вимоги та підходи до тестування при вивченні різних дисциплін (на різних курсах) мають бути типовими, оскільки з ними працюватимуть одні і ті ж студенти. З тестів не можна робити таємниці, яку можна вперше розгадати на поточному екзамені або, ще гірше, – на випускних екзаменах зі спеціальності. Співпраця із зарубіжними та провідними українськими колегами, власний досвід дозволяють стверджувати наступне:

- найкращих педагогічних результатів можна досягти, якщо тести заздалегідь передбачені у підручниках, навчальних посібниках та навчальних комплексах з дисципліни;

- вони мають бути побудовані за принципом зростання складності;

- *закрита форма тестових завдань* (подані готові відповіді) доцільна для самоконтролю знань (наприклад, її пропонує Голов С.Ф. [22]). Відкрита форма – твердження з невідомою змінною (необхідно знати ключове слово) – можлива при будь-якому виді контролю. Наприклад, «Характер реагування витрат на зміну обсягів діяльності називають їх ...? (поведінкою)», коефіцієнт запасу міцності – це ...? (співвідношення) запасу міцності та обсягу реалізації»;

- *завдання на встановлення правильної послідовності* є доцільними при перевірці рівня професійної підготовки. Наприклад, «Яким чином повинні групуватися витрати в системному бухгалтерському обліку, щоб можна було без особливих зусиль застосовувати маржинальний підхід при підготовці Звіту про прибуток у розрізі об'єктів витрат?»;

- *завдання на відповідність* дозволяють встановити відповідність елементів однієї множини елементам іншої.

Приклад 1.

Статті балансу	Актив	Пасив
1. Незавершене виробництво	а) Розділ 1	г) Розділ 1
2. Дебіторська заборгованість	б) Розділ 2	д) Розділ 2
3. Готова продукція	в) Розділ 3	ж) Розділ 3

Відповіді: 1 _____, 2 _____, 3 _____.

Приклад 2. Підберіть відповідні пари питань та відповідей на них за формою:

Питання	Відповідь
1. Чому у сучасних виробництвах собівартість має тенденцію ставати менш точною щодо об'єктів калькулювання?	а) тому, що орієнтується на фактичні (історичні), а не майбутні, оптимальні витрати
2. Чому метод оцінки виробничих запасів, обраний для підготовки фінансової звітності, є непридатним для обґрунтування прийняття рішень?	
3. Якими принципами необхідно керуватися і враховувати при виборі системи обліку витрат?	б) зменшиться кількість еквівалентних одиниць, а отже, собівартість
4. З якою метою витрати групуються за елементами?	в) тому, що у структурі собівартості все більшу частку займають накладні витрати, які включаються до собівартості непрямим шляхом
5. З якою метою витрати групуються за статтями калькуляції?	г) немає правильної відповіді
6. В якій залежності знаходяться обсяг випуску продукції і витрати, пов'язані з випуском цієї продукції?	д) позамовний метод обліку витрат: об'єктом витрат і калькулювання собівартості виступатиме як окреме виробниче замовлення
7. Облік контрольованих витрат потрібен для...	е) оперативної інформації про рух сировини і матеріалів у виробництві і служить для визначення нормативних витрат на випуск продукції
8. Виробнича собівартість – це синонім ...	є) недоліком такого способу є те, що фактична собівартість продукції визначається в першій половині наступного за звітним місяця, тобто інформація надходить із запізненням

Продовження прикладу 2

	ж) принципами є:
	– адекватність
	– незалежність

	– точність
	– правдивість
	з) змінні витрати знаходяться в прямій пропорційній залежності від обсягу випуску продукції, що дозволяє, наприклад, встановити ліміт списання матеріалів, заробітної плати відрядникам тощо. Постійні витрати не залежать від обсягу випуску продукції. При збільшенні обсягу продукції вони знижуються в розрахунку на одиницю, а при зменшенні обсягу, відповідно, зростають
	и) мета класифікації витрат полягає у: – визначенні розміру оподаткованого прибутку – плануванні витрат (складання кошторисів) – розрахунку економічних показників (матеріаломісткості, трудомісткості тощо)
	і) групування забезпечує відокремлення тих витрат, які пов'язані з виробництвом та прямо включаються до собівартості, а також ті витрати, які розподіляються між окремими видами продукції пропорційно до певної бази (заробітної плати, вартості перероблених матеріалів тощо)
	ї) ... оцінки діяльності центрів відповідальності
	й) ... витрат на продукцію
	к) принципами є: – ефективність – узгодженість – гнучкість – контроль

Отже, студент повинен зазначити цифру та відповідну букву з кожного питання.

Дидактичними вимогами до тестових завдань є: чіткість, стислість формулювання питань; реальність для виконання на певному етапі навчання і відповідним контингентом студентів; небажаність використання визначень основних базових понять; включення завдань для обмірковування; орієн-

тація на комплексне використання здобутих знань. Зміст тестів повинен сприяти набуттю і удосконаленню професійної майстерності, підвищенню індивідуальної конкурентноспроможності, формувати концептуальні та технологічні навички.

Система діагностики якості знань студентів може стати суттєвим фактором підвищення якості освітянських послуг, якщо управління якістю стане у навчальному закладі тотальною системою, а отже, всі учасники навчального процесу будуть робити свої внески в досягнення якості. Крім того, повинна бути розроблена і прийнята багаторівнева схема показників якості освіченості особистості, яка може включати діагностику знань, рівень компетенції, оцінку базових, розумових та міжособистісних навичок.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проста модель калькулювання змінних витрат (варіант I)

Дохід від продажу	<input type="text" value="A"/>	<input type="text" value="B"/>	<input type="text" value="C"/>
–			
Загальні змінні витрати	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
=			
Маржинальний дохід	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
–			
Постійні витрати	<input type="text"/>		
=			
Операційний прибуток (збиток)	<input type="text"/>		

Додаток Б

Проста модель калькулювання змінних витрат (варіант II)

Дохід від продажу	<input type="text" value="A"/>	<input type="text" value="B"/>	<input type="text" value="C"/>
–			
Змінні виробничі витрати	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
=			
Виробничий маржинальний дохід	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
–			
Змінні операційні витрати	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
=			
Загальний маржинальний дохід	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
–			
Загальні постійні витрати	<input type="text"/>		
=			
Операційний прибуток (збиток)	<input type="text"/>		

Додаток Д

Зіставлення основних характеристик системи управлінського обліку

Назва 1	Сутність 2	Переваги 3	Недоліки 4
1. Система обліку повних витрат	Включення до виробничої собівартості змінних та постійних виробничих витрат (аналогічно до П(С)БО 16 «Витрати»)	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Можливість усвідомлення всіх <u>виробничих витрат</u> ❖ Відповідність вигодам, які реалізуються у фінансовому обліку 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Неможливість проведення дослідження поведінки витрат з метою їх моделювання ❖ Неможливість проведення аналізу, контролю і планування витрат внаслідок неуваги до характеру зміни поведінки витрат під впливом зміни фактору діяльності ❖ Застосування спільних баз розподілу <u>непрямих витрат</u> ❖ Викривлення собівартості і, як наслідок, рентабельності окремих об'єктів калькулювання, що обумовлено вибором методу розподілу постійних непрямих витрат
1.1. Система обліку фактичних витрат	До повної виробничої собівартості включаються фактичні витрати, підтверджені відповідними первинними документами	❖ Простота збору інформації про витрати	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Відсутність нормативів для організації обліку контрольованих витрат, проведення <u>оперативних коригувальних дій</u> ❖ Відсутність можливості виявляти і аналізувати сприятливі і несприятливі відхилення ❖ Ускладнення методики визначення фактичних цін в умовах, коли підрозділи <u>обмінюються послугами</u> ❖ Трудоемкість перерахунку цін на кожну одиницю спожитих ресурсів, одержання інформації із запізненням

Продовження додатку Д

Назва	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
1.2. Нормативний метод	<p>Заздалегіть розробляється система нормативів і норм (планових, поточних). Планові величини ґрунтуються на минулому досвіді. Виявлені відхилення документуються і відносяться на собівартість. Поточний облік змін норм ведеться в розрізі причин і винуватців. Фактична собівартість = нормативна собівартість $\pm$ зміна норм $\pm$ відхилення від норм</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Можливість поточного контролю ❖ Можливість аналізу причин і винуватців відхилень ❖ Скорочення часу на проведення розрахунків 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Невідповідність нормування вимогам поточного періоду ❖ Відсутність обґрунтування коригувань середніх значень, що знижує точність планування ❖ Відсутність ефективного контролю з урахуванням поведінки витрат
1.3. Стандарт-кост	<p>Планові величини ґрунтуються на прогнозуванні. Прямі змінні величини плануються за видами продукції, інші – за центрами відповідальності. Плануються і ціни і кількість. Використовуються нормативи базові, ідеальні, досяжні, полегшені. Поточний облік змін норм не ведеться. Виявлені відхилення документуються і відносяться на результати діяльності</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Обґрунтованість планів, точність прогнозів сприяють ефективності контролю 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Складність розрахунків, особливо якщо їх проводити без застосування ПЕОМ

Продовження додатку Д

Сутність	Переваги	Недоліки
----------	----------	----------

1	2	3	4
2. Система обліку неповних витрат	Включення до виробничої собівартості тільки змінних виробничих витрат. Їх розглядаються як ті, що безпосередньо пов'язані з об'єктом калькулювання	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Фінансовий результат як по підприємству, так і за окремими об'єктами калькулювання не залежить від вибору методу розподілу постійних витрат ❖ Можливість порівняння собівартості за різні проміжки часу лише в частині релевантних витрат, що дозволить абстрагуватись від впливу на результати не релевантних витрат ❖ Можливість дослідження поведінки витрат в залежності від зміни обсягу діяльності ❖ Можливість аналізу взаємозв'язку «обсяг – витрати – прибуток» і проведення аналізу чутливості прибутку до зміни факторів діяльності (аналіз відхилень, оптимізація структури випуску, оцінка запасу міцності, виявлення факторів витрат тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Відсутність розрахунку повної собівартості, яка відповідає вимогам до фінансового обліку ❖ Заниження собівартості запасів ❖ Розподіл постійних і змінних витрат ускладнено, так як у довгостроковому періоді усі витрати розглядають як змінні

Продовження додатку Д

Назва	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
	❖ Витрати групуються на змінні і постійні	❖ Відносна простота розрахунків	❖ Відсутня інформація гостроковий перспектив

2.1. Простий директ-кост	❖ Включення до витрат на продукцію тільки змінних витрат	❖ Можливість визначити нижню межу ціни у короткотерміновому періоді (на рівні змінних витрат)	❖ В умовах коли невідома ринкова ціна складно розрахувати маржинальний дохід
	❖ На центр відповідальності за витрати відносять тільки витрати основної діяльності цього центру	❖ Наявність інформації для ціноутворення незалежно від періоду	❖ Наявність у складі постійних витрат тих, які можуть бути віднесені до конкретного об'єкту витрат
	❖ За кожним об'єктом витрат розраховують маржинальний дохід	❖ Наявність інформації для аналізу інвестицій, так як для цієї мети релевантними можна вважати прямі витрати на вироб, на групу виробів і деколи постійні витрати центру відповідальності	❖ До собівартості включають прямі постійні витрати, які насправді виникають не як наслідок виробництва, а слугують підтримці виробничих потужностей у робочому стані, тому система є дуже подібною до системи обліку повних витрат
2.2. Розвинутий директ-кост	❖ Див.2.1.	❖ Наявність інформації для оптимізації обсягу виробництва в умовах обмежень ресурсів (максимізація сукупного маржинального доходу)	❖ Складно виділити групи виробів
	❖ Витрати додатково групуються на прямі та непрямі, змінні та постійні		❖ Складність класифікації одночасно на прямі та непрямі, змінні та постійні
	❖ При потребі постійні витрати виділяються у групи, що дозволяє визначати виробничий та загальний маржинальний дохід		

Додаток Е

Відхилення прямих матеріальних витрат

Відхилення за рахунок ціни матеріалів

$$\left[\begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{кількість} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{Стандартна} \\ \text{ціна} \end{array} \right] - \left[\begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{кількість} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{ціна} \end{array} \right] =$$

$$\left[\begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{кількість} \end{array} - \begin{array}{l} \text{Стандартна} \\ \text{ціна} \end{array} \right] \times \begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{кількість} \end{array}$$

Відхилення за рахунок використання матеріалів

$$\left[\begin{array}{l} \text{Стандарт} \\ \text{на ціна} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{Стандартна} \\ \text{кількість на} \\ \text{фактичний} \\ \text{обсяг} \end{array} \right] - \left[\begin{array}{l} \text{Стандарт} \\ \text{на ціна} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{кількість} \\ \text{витрачених} \\ \text{матеріалів} \end{array} \right] =$$

$$\left[\begin{array}{l} \text{Стандарт} \\ \text{на} \\ \text{кількість} \end{array} - \begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{кількість} \end{array} \right] \times \begin{array}{l} \text{Стандарт} \\ \text{на ціна} \end{array}$$

Додаток Ж

Загальне відхилення за рахунок матеріальних витрат

Додаток Л

Відхилення змінних виробничих накладних витрат

*Відхилення за рахунок ставки розподілу
змінних накладних витрат*

$$\left(\begin{array}{l} \text{Стандартна} \\ \text{ставка розподілу} \\ \text{на базі годин} \\ \text{праці} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{кількість} \\ \text{годин праці} \end{array} \right) - \begin{array}{l} \text{Фактичні} \\ \text{змінні} \\ \text{накладні} \\ \text{витрати} \end{array}$$

Відхилення за рахунок продуктивності

$$\left(\begin{array}{l} \text{Стандартний час} \\ \text{для фактичного} \\ \text{обсягу} \\ \text{виробництва} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{Фактична} \\ \text{час} \end{array} \right) - \begin{array}{l} \text{Стандартна} \\ \text{ставка розподілу} \\ \text{змінних} \\ \text{накладних витрат} \end{array}$$

Додаток М

Методика обрахунку відхилень від бюджету за рахунок обсягу реалізації в умовах різних систем калькулювання

№ з/п	Вид відхилень	Система калькулювання повних витрат	Система калькулювання змінних витрат
1	Відхилення за рахунок ціни реалізації	(Бюджетна ціна за одиницю – Фактична ціна за одиницю) × Фактичний обсяг реалізації	(Бюджетний маржинальний дохід на одиницю – Фактичний маржинальний дохід на одиницю) × Фактичний обсяг реалізації
2	Відхилення за рахунок обсягу реалізації	(Бюджетний обсяг реалізації – Фактичний обсяг реалізації) × Бюджетний прибуток на одиницю	(Бюджетний обсяг продажу – Фактичний обсяг реалізації) × Бюджетний маржинальний дохід на одиницю
3	Відхилення за рахунок кількості реалізації	(Бюджетний обсяг – Фактичний обсяг продажу) × Бюджетний середній прибуток на одиницю	(Бюджетний обсяг – Фактичний обсяг продажу) × Бюджетний середній маржинальний дохід на одиницю

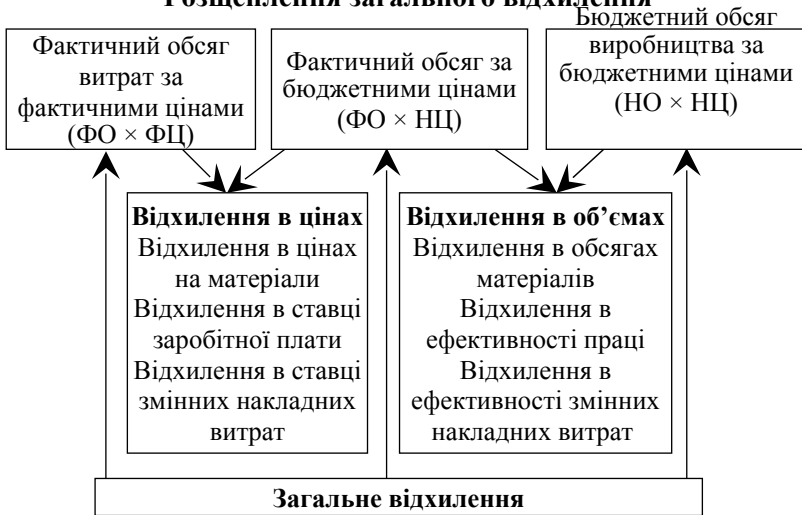

Продовження додатку М

№ з/п	Вид відхилень	Система калькулювання повних витрат	Система калькулювання змінних витрат
4	Відхилення за рахунок комбінації в обсягах реалізації	(Бюджетний обсяг реалізації – Фактичний обсяг продажу) × (Бюджетний прибуток на одиницю) – Бюджетний середній прибуток на одиницю	(Бюджетний обсяг продажу – Фактичний обсяг реалізації) × (Бюджетний маржинальний дохід на одиницю) – Бюджетний середній маржинальний дохід на одиницю
5	Відхилення за рахунок розміру ринку	(Бюджетний відсоток частки ринку) × (Фактичний розмір ринку – Бюджетний розмір ринку) × (Бюджетний середній прибуток на одиницю)	(Бюджетний відсоток частки ринку) × (Фактичний розмір ринку – Бюджетний розмір ринку) × (Бюджетний середній дохід на одиницю)
6	Відхилення за рахунок частки ринку	(Фактичний відсоток частки ринку – Бюджетний відсоток частки ринку) × (Фактичний розмір ринку) × (Бюджетний середній прибуток на одиницю)	(Фактичний відсоток частки ринку – Бюджетний відсоток частки ринку) × (Фактичний розмір ринку) × (Бюджетний середній маржинальний дохід на одиницю)

Додаток Н

Розщеплення загального відхилення

Додаток П

ДІЛОВА ГРА з дисципліни «Управлінський облік»

«Бюджетне планування і контроль» для студентів спеціальностей «Фінанси» та «Облік і аудит»

Зміст

Вступ

1. Визначення термінів.
  2. Організація і порядок проведення ділової гри.
    - 2.1 Визначення мети. Постановка завдань перед учасниками гри.
    - 2.2 Розподіл обов'язків між учасниками гри.
    - 2.3 Навчальний матеріал для проведення ділової гри.
  3. Література для підготовки до гри.
  4. Анкета оцінювання результатів гри.
- Може бути запропоновано такий зміст вступу.

Ділова гра є репетицією життєвих виробничих ситуацій. Вона активізує пізнавальну діяльність студента, вдосконалює аналітичні грані розумового процесу, вчить застосовувати на практиці набуті теоретичні знання, сприяє розвитку творчих рис особистості, виховує почуття колективізму, посилює зацікавленість в одержанні глибоких фахових знань.

Ділова гра розрахована на студентів спеціальностей «Облік і аудит» та «Фінанси». Тривалість проведення гри – 2 академічні години.

Розподіл ролей передбачає підготовку функціональних (операційних, фінансових) та зведеного бюджетів.

Ігровим полем є виробниче підприємство.

Успіх виконання завдання залежить від рівня і якості засвоєння студентами теоретичних знань з попередніх тем дисциплін «Управлінський облік». Для полегшення роботи учасникам гри пропонується короткий глосарій – визначення термінів, знання яких прискорить виконання завдань практичного характеру тощо.

Організація і порядок проведення ділової гри передбачають, в першу чергу, визначення мети і постановку конкретних завдань перед учасниками гри.

У процесі проведення ділової гри ставиться мета закріпити знання студентів з дисципліни «Управлінський облік» в межах основних питань теми «Бюджетне планування і контроль», сформувати навички підготовки операційних і фінансових бюджетів, навчитися застосовувати набуті теоретичні знання у

процесі пошуку вирішення ситуаційних завдань, відпрацювати елементарні навички колективної обліково-аналітичної роботи.

Учасники гри повинні створити бюджетний комітет, скласти квартальні та фінансові бюджети, визначити беззбитковий обсяг реалізації (за рік) та зону фінансової міцності, внести пропозиції щодо визначення ціни на продукцію підприємства. У разі потреби простежити залежність «витрати – обсяг – прибуток».

Загальна схема гри включає окремі стадії (рис. 1).

Рис. 1. Схема ділової гри «Бюджетне планування і контроль»

Від розподілу обов'язків між учасниками гри досить часто залежить її успіх.

У грі приймають участь усі студенти академічної групи. Вони є членами бюджетного комітету. Необхідно обрати керівника бюджетного комітету, який здійснюватиме розподіл обов'язків щодо складання бюджетів, контролюватиме їх узгодженість, підготує загальний бюджет і розкриє сутність поняття «бюджетний контроль». Кількість студентів, які готуватимуть окремі бюджети, залежить від кількості студентів у групі. Безумовно, ефективність гри підвищиться при її проведенні в аудиторіях, обладнаних комп'ютерами.

У навчальному матеріалі для проведення ділової гри коротко характеризуються основні показники діяльності уявного підпри-

емства, специфіка виробничого процесу (технологія виробництва, види використовуваних матеріалів та готової продукції, наявні активи, зобов'язання та капіталу). Пояснюються особливості розрахунків із дебіторами та кредиторами. У табличному вигляді наводяться прогнози обсяги реалізації та ціни на наступний рік, дані про запаси матеріалів, готової продукції та планові показники трудовитрат, *загальновиробничі, адміністративні та збутові витрати тощо.*

Перелік рекомендованої література для самопідготовки до гри залежить від її наявності в навчальному закладі.

Анкета оцінювання результатів гри, яка пропонується всім учасникам, може включати такі питання.

1. Чому Ви навчилися під час гри?
2. Що позитивного в ігровій формі заняття?
3. Що негативного в ігровій формі заняття?
4. Як би Ви організували гру?
5. Які риси особистості виховує гра?
6. Чи зіграли б Ви ще в економічну гру?
7. Ваші зауваження та пропозиції щодо методики читання лекцій з дисципліни «Управлінський облік».
8. Ваші зауваження та пропозиції щодо методики проведення практичних занять з дисципліни «Управлінський облік» (інструктаж, оцінювання, опитування, манера поведінки викладача тощо).
9. Ваш середній бал в останню сесію?
10. Ваша екзаменаційна оцінка з «Фінансового обліку» та Обліку в галузях народного господарства»?
11. Ваша оцінка з «Управлінського обліку» в останню атестацію?
12. Які б теми з «Управлінського обліку» Ви б хотіли вивчати ігровим методом?

Результати анкетування мають бути використані викладачем для покращення якості педагогічної діяльності.

Додаток Р

Ситуація

Історію свого розвитку ВАТ «Морозко» починав з 1994 р.

Предметом діяльності товариства є оптово-посередницька робота в галузі закупок, зберігання та реалізації м'ясних, молочних та інших продовольчих товарів.

Цех морозива ВАТ «Морозко» виробляє понад 32 види цих смачних продуктів.

Виробнича потужність цеху по виробництву морозива складає 10 тонн за добу.

Продукція сертифікована і відповідає міжнародним стандартам. Відданість справі, контроль за якістю на всіх етапах життєвого циклу продукції, творчий підхід персоналу до своїх обов'язків, вміння врахувати вподобання клієнтів допомагають розширювати виробництво та збільшувати частку ринку збуту.

За останній фінансовий рік було освоєно новий вид морозива «Тет – а – тет» та встановлено додаткову пакувальну лінію, що дало можливість випускати все морозиво запакованим.

З минулого року освоєно випуск морозива з добавками натуральних фруктів, родзинками, горіхами та фруктовими джемами.

Згідно зі статутом, предметом діяльності ВАТ «Морозко» є:

- оптово-посередницька діяльність в галузі закупок, зберігання та реалізація м'ясних, молочних та інших продовольчих товарів, а також сировини для виробництва товарів народного споживання, надання маркетингових послуг;

- виробництво промислових товарів, товарів широкого вжитку, організація та здійснення переробки сільськогосподарської продукції і випуску продуктів харчування та їх реалізація;

- виробництво морозива, а також його реалізація;

- виготовлення пива, спирту, горілчаних, лікерних і тютюнових виробів;

- виконання будівельних, будівельно-монтажних та опоряджувальних робіт на власних об'єктах товариства та за замовленнями сторонніх осіб з використанням власної

будівельно-монтажної бази та шляхом створення власних чи спільних з іншими підприємствами спеціалізованих будівельних підрозділів;

- оптова, роздрібна та комісійна торгівля, в тому числі за вільно конвертовану валюту у відповідності з чинним законодавством;

- створення підприємств громадського харчування: кафе, ресторанів, тощо;

- торговельна діяльність у сфері оптової торгівлі продуктами харчування, предметами гігієни та санітарії, косметично-парфумерними виробами, алкогольними напоями, тютюновими виробами, товарами побутової хімії, іншими товарами народного споживання;

- організація і проведення в Україні та за кордоном виставок, виставок-продажів, ярмарок, аукціонів, салонів-магазинів з метою демонстрації і реалізації товарів підприємств-виробників України та іноземних виробників, а також демонстрація виробів і товарів широкого вжитку, що реалізуються підприємством;

- здійснення інвестиційних проєктів, залучення коштів акціонерів та інвесторів для розвитку та розбудови власної торговельної мережі, складів для збереження товарів, мережі кафе швидкого обслуговування, цехів по виробництву продуктів харчування, промислових товарів.

Для процесу збуту ВАТ «Морозко» характерні три складові:

- реалізація через торговельний відділ за безготівковими та готівковими рахунками;

- реалізація через торговельний відділ кільцевим завозом;

- реалізація через власний кіоск дрібнооптової торгівлі протягом дня на нього виписуються видаткові накладні зі складу підприємства і в кінці дня з нього представляється товарно-касовий звіт, а виручка здається в касу ВАТ «Морозко».

На підприємстві функціонує бухгалтерія у складі 10 працівників. Організація облікового процесу відбувається на підприємстві за журнальною формою обліку з використанням ПЕОМ.

Бухгалтери представили таку інформацію про результати діяльності за два останні роки (табл. 1).

Таблиця 1. Основні показники фінансово-господарської діяльності ВАТ «Морозко» за останні два роки

Показник	Попередній рік	Поточний рік
<i>1. Майно та капітал:</i>		
1.1. Загальна вартість майна, тис. грн	18 550,0	17 630,8
1.2. Основні засоби, тис. грн	11 272,0	10 592,7
1.3. Оборотні активи, тис. грн	6 626,5	6 775,5
1.4. Статутний капітал, тис. грн	3 112,9	3 112,9
1.5. Власний капітал, тис. грн	17 279,5	16 482,9
<i>2. Економічні показники:</i>		
2.1. Фактичні обсяги виробництва:	20 564,7	14 549,0
– у вартісному вираженні, тис. грн		
– в натуральному вираженні, тонн		
2.2. Виробнича собівартість, тис. грн	18 124,3	14 281,3
2.3. Виручка від реалізації продукції, робіт, послуг (без ПДВ, акцизу), тис. грн	19 542,0	15 422,1
2.4. Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	14 873,8	11 769,7
2.5. Прибуток від операційної діяльності, тис. грн	854,0	– 264,1
2.6 Чистий прибуток (збиток), тис. грн	75,5	– 747,2
<i>3. Трудові ресурси:</i>		
3.1. Середньоспискова чисельність, чол.	341	327
3.2. Фонд оплати праці, тис. грн.	2 133,9	2 110,9
<i>3.3. Продуктивність праці:</i>		
– у вартісному вираженні, тис. грн		
– в натуральному вираженні, тонн	57,31	47,16
<i>4. Фінансові показники</i>		
4.1. Коефіцієнт автономії	0,93	0,93
4.2. Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів	4,41	0,00
4.3. Коефіцієнт маневрування	0,38	0,41
4.4. Тривалість обороту оборотних коштів (у днях)	115,30	123,49
4.5. Коефіцієнт фондівдачі основних засобів	1,69	1,41
4.6. Коефіцієнт покриття	7,17	8,73

4.7. Коефіцієнт швидкої ліквідності	2,10	3,03
4.8. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,12	0,03

Етапи проведення заняття

1. Вхідне тестування учасників із метою виявлення рівня їх підготовки і розподілу їх ролей.
2. Розподіл ролей:
  - представник ради директорів;
  - фінансовий директор;
  - головний бухгалтер;
  - керівник відділу управлінської бухгалтерії;
  - працівники відділу управлінської бухгалтерії;
  - менеджери за напрямками діяльності.
3. Проведення міні – лекцій:
  - 1) «Діагностика фінансової звітності»;
  - 2) «Антикризове управління підприємством»;
  - 3) «Сутність управлінського обліку та його методологія»;
  - 4) «Сутність та практичне застосування системи «директ – кост» в обґрунтуванні управлінських рішень».
4. Виконання практичних завдань відповідно до посадових обов'язків.
5. Обговорення результатів та оцінювання проведеної роботи.
6. Вихідне тестування.

Необхідно

1. За вихідними даними та даними фінансової звітності провести діагностику ліквідності, фінансової сталості, ймовірності банкрутства ВАТ «Морозко» (звернути увагу на стан запасів, рівень дебіторської заборгованості, проблеми збуту продукції, організаційну структуру і механізми правління ВАТ).
2. Розробити Положення про управлінську бухгалтерію за такими розділами:
  - загальні положення;
  - завдання управлінської бухгалтерії;
  - структура управлінської бухгалтерії;
  - права та обов'язки працівників;
  - відповідальність працівників;
  - порядок призначення, звільнення та заміщення.

3. Розробити Посадову інструкцію керівника відділу управлінської бухгалтерії.

4. Розподілити обов'язки між працівниками управлінської бухгалтерії.

5. Дослідити взаємозв'язок між обсягом діяльності, витратами та прибутком. Побудувати модель витрат.

6. Підготувати Звіт про фінансові результати за системою «директ – кост».

7. Обґрунтувати управлінські рішення щодо асортименту та обсягів діяльності.

8. Розробити пропозиції щодо покращення інформаційної підтримки управління запасами, дебіторською заборгованістю, витратами.

Методичне забезпечення проведення тренінгу

1 Заповнені форми фінансової звітності ВАТ «Морозко».

2. Схема організаційної структури і механізмів управління ВАТ «Морозко».

3. Модель внутрішньої звітності за системою «директ – кост».

4. Графічне зображення точки беззбитковості.

5. Планові калькуляції витрат за видами продукції.

6. Структура випуску готової продукції.

7. Групувальна відомість (незаповнений бланк).

8. Регістр аналітичного обліку витрат діяльності ВАТ «Морозко».

9. Тести вхідного та вихідного королю.

Використовуючи запропоновану нами модель проведення заняття, викладач повинен підготувати, крім зазначених у методичних рекомендаціях, деякі інші необхідні дидактичні матеріали з урахуванням кількості учасників тренінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки. – К.: КНЕУ, 1998. – 280 с.
2. Ананькина Е.А., Данилочкина Н.Г. Управление затратами. – М.: «Издательство ПРИОР», ИВАКО Аналитик, 1998. – 64 с.
3. Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика: пер. с англ. / Под ред. Я. Соколова, И. Смирновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 952 с.
4. Атрилл Питер, МакЛейни Эдди. Управленческий учет для нефинансовых менеджеров. – Днепропетровск: Баланс КЛУБ, 2003. – 601 с.
5. Башнянин Г.І. та ін. Політична економія: Підручник / Г. Башнянин, П. Лазур, В. Медведєв. – К.: Ельга, 2000. – 527 с.
6. Бабак А.В. Принципи становлення управлінського обліку в системі управління підприємством // Розвиток науки про бухгалтерський облік. Збірник тез та текстів виступів на міжнародній науковій конференції. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – Ч. 3. – С. 9-15.
7. Білоусова І. Проблеми розвитку управлінського обліку в Україні // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 2. – С. 39-44.
8. Бородкін О. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік: концепція і організація // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 2. – С. 45-53.
9. Бутинець Ф.Ф., Чижевська Т.А., Герасимчук Н.В. Бухгалтерський управлінський облік. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448 с.
10. Бутинець Ф.Ф. та ін. Бухгалтерський управлінський облік: Курс лекцій. Навч. посібник / Ф. Бутинець, Л. Чижевська, Н. Герасимчук. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448 с.
11. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку. – Житомир: ЖІТІ, ПП «Рута», 2002. – 321 с.
12. Бутинець Ф.Ф. та ін. Бухгалтерський управлінський облік: Підручник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця, 2-е вид. перероб і доп. – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 480 с.

13. Валеви́ч Р.П., Давы́дова Г.А. Экономика торгового предприятия: Учеб. пособие. – Минск: Вышэйш. шк., 1996. – 368 с.
14. Валуев Б.И. О целях, задачах и принципах управленческой ориентации учета // Вісник Жит. держ. технологічн. університету. – 2003. – № 2. – С. 61-66.
15. Вахрушина М.А., Бухгалтерский управленческий учет: Учеб. пособие / ВЗФЗИ. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2000. – 359 с.
16. Верби́ло О.Ф. Методика преподавания бухгалтерского учета. – К.: УСХА, 1992. – 216 с.
17. Вери́га Ю.А. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік і звітність в системі споживчої кооперації України // Формування ринкової економіки: Збірник, 2003. – С. 362-366.
18. Вери́га Ю.А., Деньга С.М. Еккаутинг ефективності вкладення капіталу в торговельну сферу. Теоретичні аспекти системи еккаутингу: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. – Ч. 1. – 355 с.
19. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1988. – 528 с.
20. Гнилицька Л. Проблеми впровадження управлінського обліку на підприємствах України // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 9. – С. 39-42.
21. Геворкян Г.И. Методика преподавания бухгалтерского учета. – М.: Высшая школа, 1965. – 150 с.
22. Голов С.Ф. Управлінський облік: Підручник. – К.: Лібра, 2003. – 704 с.
23. Голов С.Ф. Бухгалтерский управленческий учет. – К.: «Скарби», 1998. – 384 с.
24. Голов С.Ф. Управленческий учет как фактор повышения качества корпоративного управления // Вестник бухгалтера и аудитора Украины. – 2003. – № 20. – С. 4-10.
25. Голов С.Ф. Управленческий учет: концепция и организация // Бухгалтерський облік і аудит. – 1997. – № 3. – С. 11-18.
26. Гуцейлюк З. Ще раз про місце і роль управлінського обліку в інформаційній системі господарюючих суб'єктів // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 11. – С. 46-49.
27. Данилюк М.О., Мецій В.Р. Теорія і практика процесно-орієнтованого управління витратами: Наукове видання. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2002. – 248 с.

28. Джей К. Шим, Джоэл Г. Сигел. Методы управления стоимостью и анализа затрат. – М.: «Филинь», 1996. – 342 с.
29. Друри К. Учет затрат методом стандарт-кост / Пер. с англ. под ред. Н.Д. Эриашвили. – М.: Аудит ЮНИТИ, 1998. – 224 с.
30. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. – М.: Аудит, 1994. – 560 с.
31. Друри К. Управленческий и производственный учет. – М.: Аудит, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 1 071 с.
32. Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Б. Гаврилишин, О. Устенко, та ін; Відповід. ред. Мочерний С. – К.: «Академія».
33. Єфіменко В.І., Голов С.Ф. Фінансовий та управлінський облік. – К.: ТОВ «Автоінтерсервіс», 1996. – 544 с.
34. Ивашкевич В.Б. Организация управленческого учета по центрам ответственности и местам формирования затрат // Бухгалтерский учет. – 2000. – № 5. – С. 15-18.
35. Котляров С.А. Управление затратами: Пособие. – СПб.:, 2000. – 160 с.
36. Каверина О.Д. Управленческий учет: системы, методы, процедуры. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 352 с.
37. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. – 2-е изд. / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-бизнес», 2004. – 320 с.
38. Карпенко О.В. Нова філософія організації бухгалтерського обліку // Тези доповідей на науково-практичній конференції: «Проблеми реформування бухгалтерського обліку в сучасних умовах господарювання». – Львів: ЛТЕІ, 1997. – С. 58-59.
39. Карпенко О.В. Облік витрат за місцями виникнення // Тези доповідей на міжнародній науково-методичній конференції 25-26.11.1997. – К.: КДТЕУ. – С. 110-112.
40. Карпенко О.В. Реалізація дидактичних принципів навчання в процесі вивчення дисципліни «Управлінський облік» // Матеріали ХХІІІ Науково-методичної конференції. – Полтава: РВВ ПКІ, 1998. – С. 222-228.
41. Карпенко О.В., Ночовна Ю.О. Основні передумови розвитку управлінського обліку в Україні // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «Проблеми удосконалення бухгалтерського обліку в умовах ринкової економіки». – Полтава: РВВ ПКІ, 1999. – С. 108-112.
42. Карпенко О.В., Корнєєва О.Ю. Підходи до розподілу накладних витрат: традиції та новизна // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «Проблеми удоскона-

- лення бухгалтерського обліку в умовах ринкової економіки». – Полтава: РВВ ПКІ, 1999. – С. 252-256.
43. Карпенко О.В. Проблеми обліку та контролю накладних витрат будівельних організацій // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – С. 98-103.
  44. Карпенко О.В. Організація управлінського обліку на підприємствах України. Методичні рекомендації для слухачів ФПК МПК ПКІ. – Полтава: РВВ ПКІ, 2000. – 22 с.
  45. Карпенко О.В. Маржинальний підхід в прийнятті управлінських рішень // Регіональні перспективи. – 2000. – № 5. – С. 24-25.
  46. Карпенко О.В. Інноваційні завдання як напрямок удосконалення підготовки фахівця з бухгалтерського обліку і аудиту // Тези доповідей науково-практичної конференції. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 98-100.
  47. Карпенко О.В. Нові підходи до контролю матеріальних запасів // Вісник Житомирського ІТІ. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – № 15. – С. 103-107.
  48. Карпенко О.В. Управління зі зворотнім зв'язком // Регіональні перспективи. – 2001. – № 2-3. – С. 83-84.
  49. Карпенко О.В., Соболев Г.О. Нові педагогічні технології: модульне навчання // Тези доповідей на міжвузівській науково-методичній конференції. – Полтава: РВВ ПКІ, 2001. – С. 82-84.
  50. Карпенко О.В., Верига Ю.А., Корнільченко М.О. Методика викладання бухгалтерського обліку: Текст лекції. – Полтава: РВВ ПКІ, 2001. – 90 с.
  51. Карпенко О.В. АВС-калькулювання // Регіональні перспективи. – 2001. – № 2-3. – С. 80-82.
  52. Карпенко О.В. Управлінський облік як основа контролінгу // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України: Серія: Економічні науки. – 01.05.2002. – № 1. – Вип. 3. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. – С. 95-100.
  53. Карпенко О.В. Діагностика знань студентів як елемент технології управління якістю навчальної діяльності // Тези доповідей на міжнародній науково-методичній конференції. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. – С. 335-340.
  54. Карпенко О.В. Облік за центрами відповідальності як мотивація їх керівників до праці // Регіональні перспективи. – 2002. – № 3-4. – С. 88-90.

55. Карпенко О.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення засобами управлінського прийняття рішень // Регіональні перспективи. – 2003. – № 2-3. – С. 23-26.
56. Карпенко О.В. Обумовленість змісту управлінського обліку потребам управління агропромисловим підприємством // Матеріали наукової конференції. Спецвипуск «Удосконалення економічної роботи на сільськогосподарських підприємствах в умовах перехідної економіки. Збірник наук. праць. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 412-416.
57. Карпенко О.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття рішення засобами управлінського обліку // Регіональні перспективи. – 2003. – № 2-3. – С. 23-26.
58. Карпенко О.В. Стратегічна орієнтація управлінського обліку як нова якість методологічного інструментарію сучасного менеджера // Регіональні перспективи. – 2004. – № 3-5. – С. 139-142.
59. Карпенко О.В. Вплив змісту бухгалтерського обліку на методику викладання його теоретичних основ // Проблеми економіки України: Збірник. – Тернопіль: Карт-бланк. 2004. – 73 с.
60. Карпенко О.В. Проблеми удосконалення змісту і технології викладання управлінського обліку в контексті міжнародних зразків і національних традицій. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2005. – С. 230-240.
61. Карпова Т.П. Основы управленческого учета: Учеб. пособие. – М.: Инфра-М, 1997. – 392 с.
62. Карпова Т.П. Управленческий учет: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 350 с.
63. Кислиця Н.Г. Управлінський облік у системі управління підприємством // Фінанси України. – 01.01.1999. – № 8. – С. 124-127.
64. Кит У. Стратегический управленческий учет. – М.: 2003. – 703 с.
65. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті. – К.: КНЕУ, 1999. – 198 с.
66. Козлова О.В. За дальнейшее совершенствование системы управления экономикой. – М.: Мысль, 1971. – 216 с.
67. Кондратова И.Г. Основы управленческого учета: Практическое издание. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 144 с.

68. Кондрашова Т.М. Управлінський облік як інформаційна система прийняття управлінських рішень у вузах // Регіональні перспективи. – 2003. – № 4-5. – С. 183-185.
69. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкина, Н.Г. Данилочкина и др. / Под ред. Н.Г. Данилочкиной. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 279 с.
70. Крутікова Н.В. Роль бухгалтерського обліку в системі сучасного менеджменту // Регіональні перспективи. – 2003. – № 2-3. – С. 50-51.
71. Кузнецова, С. Легітимація як напрям розвитку бухгалтерського управлінського обліку в Україні // Бухгалтерський облік і аудит. – 01.12.2003. – № 12. – С. 29-32.
72. Кужельний М.В., Линник В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.
73. Ластовецький В. Який вид обліку не є управлінським / Бухгалтерський облік та аудит. – 2003. – № 4. – С. 40-45.
74. Лень В.С. Управлінський облік: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2003. – 287 с.
75. Лучко М.Р. Бухгалтерський облік в управлінні бізнесом. Зарубіжний досвід. – К.: «Облікінформ», 1997. – 144 с.
76. Майер Э. Контроллинг как система мышления и управления. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 96 с.
77. Манн Р., Майер Э. Контроллинг для начинающих / Пер. с нем. – М.: Финансы и статистика, 1992. – 208 с.
78. Маркина И.А. Теория и история современного менеджмента. – М.: ЦУМК, 1994. – 98 с.
79. Маркіна І.А. Методологія сучасного управління: Монографія. – К.: Вища шк., 2001. – 311 с.
80. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості, затверджені наказом Державного комітету промислової політики України від 02.02.2001 р. – № 47. – 141 с.
81. Методичні рекомендації з формування складу витрат та порядку їх планування в торговельній діяльності: затверджені 22.05.2002 р. // ВІСТІ. Діловий випуск. – 02.08.2002. – № 145. – С. 11-64.
82. Мних Є. Проблеми фахової підготовки спеціалістів з обліку та аудиту в умовах інтеграції європейської освіти // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 5. – С. 25-30.

83. Мюллендорф Р., Карренбауэр М. Производственный учет. Снижение и контроль издержек. Обеспечение их рациональной структуры. – М.: ЗАО «ФБК-Пресс», 1996. – 160 с.
84. Мюллер Г. и др. Учет: международная перспектива / Г. Мюллер, Х. Гернон, Г. Миик. – 2-е изд., стереотип. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 136 с.
85. Нападовська Л.В. Роль та значення методів економічного аналізу у прийнятті управлінських рішень // Регіональні перспективи. – 2003. – № 2-3. – С. 22-23.
86. Нападовська Л.В. Управлінський облік: Монографія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 390 с.
87. Нападовська Л.В. Облік у системі управління підприємствами // Економіка України. – 01.01.1999. – № 9. – С. 44-53.
88. Нападовська Л.В. Проблеми становлення та розвитку управлінського обліку в Україні // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 9. – С. 33-38.
89. Нападовська Л.В. Удосконалення курсу «Управлінський облік» у системі вищих навчальних закладів України // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 12. – С. 46-49.
90. Нападовська Л.В. Формування нової парадигми вітчизняної системи обліку // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 37-44.
91. Нападовська Л.В. Управлінський облік: Підручник. – К.: Книга, 2004. – 544 с.
92. Нападовська Л.В. Управлінський облік як інформаційна система ефективного управління підприємством // Вісник ТАНГ. – 2004. – №. – С. 10-18.
93. Нападовська Л.В. Інноваційні ресурси економічного розвитку: проблеми обліку ефективного їх використання // Науковий вісник КНТЕУ. – 2004. – С. 16-20.
94. Нападовська Л.В. Проблеми підготовки фахівців з обліку та аудиту, їх професійне визнання // Бухгалтерський облік та аудит. – 2004. – № 8. – С. 41-44.
95. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 495 с.
96. Николаева О.Е., Шишкова Т.В. Управленческий учет. – М.: УРС, 2000. – 368 с.
97. Николаева С.А., Шебек С.В. Корпоративные стандарты: От концепции до инструкции: Практика разработки. – М.: Книжный мир, 2003. – 333 с.
98. Нили Э., Адамс К., Кен М. Призма эффективности. Карта сбалансированных показателей для измерения успехов в

- бизнесе и управления им // Пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. – 400 с.
99. Новый англо-русский тематический словарь / Под ред. В.И. Дубницкого. – Д.: Стакер, 1999. – 592 с.
  100. Петренко С.Н. Контроллинг: Учебное пособие. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2003. – 328 с.
  101. Петрик О. Чи існує в Україні і чи потрібен управлінський облік: дві думки провідних фахівців // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 2.
  102. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. зі змінами і доповненнями // Бібліотека видання «Все про бухгалтерський облік». – 2000. – № 1. – С. 5-8.
  103. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): Монографія. – Тернопіль: Университетская книга, 1999. – 423 с.
  104. Радченко К.І. Облік та управління за цільовою собівартістю: таргет-костинг // Регіональні перспективи. – 2003. – № 2-3. – С. 26-28.
  105. Райан Б. Стратегический учет для руководителя / Пер. с англ. под ред. В.А. Микрюкова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.
  106. Скоун Т. Управленческий учет: Как его использовать для контроля бизнеса. – К.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 179 с.
  107. Саттубалдин С.С. Учет затрат на производство в промышленности США. – М.: Финансы, 1980. – 141 с.
  108. Соколов Я.В. Управленческий учет: миф или реальность? // Бухгалтерский учет. – 2000. – № 18. – С. 8-12.
  109. Соколов Я.В. Очерки по истории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 400 с.
  110. Сопко В. Бухгалтерський облік: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 400 с.
  111. Сопко В.В. Болонський процес: питання вищої освіти і науки за спеціальністю «Бухгалтерський облік (контроль), аналіз і аудит» // Бухгалтерський облік і аудит. – № 6. – С. 25-30.
  112. Сопко В.В. Основи побудови внутрішньогосподарського (управлінського) обліку затрат і діяльності (контролінг) // Бухгалтерський облік і аудит. – 1996. – № 8. – С. 4-10.
  113. Стрельников В.Ю. Дидактика тестування. Навчальний комплекс з дисципліни. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2003. – 83 с.

114. Стрельніков В.Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання. – Полтава: РВВ ПКІ, 2000. – 230 с.
115. Сухарева Л.А., Петренко С.Н. Контроллинг – основа управління бізнесом. – Донецьк: НОРД комп'ютер, 2000. – 210 с.
116. Управленческий учет: Учебное пособие / Под редакцией А.Д. Шеремета. – М.: ФБК – Пресс, 1999. – 512 с.
117. Управление затратами на предприятии: Учебник / В. Лебедев, Т. Дроздова, В. Кустарев / Под ред. Краюхина Г. – СПб.: Издательский дом «Бизнес-пресса», 2000. – 278 с.
118. Управленческий учет (с элементами финансового учета): Пособие для подготовки бухгалтеров-менеджеров, бухгалтеров-аналитиков по программе магистра делового администрирования / В. Палий, Р. Вандер Вил. – М.: Инфра-М, 1997. – 480 с.
119. Фостер Дж., Хорнгрен Ч. Бухгалтерский учет: управленческий аспект. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 415 с.
120. Фиджеральд Р. Управление финансами предприятия для менеджеров. Руководство по планированию, контролю и принятию решений / Пер. с англ. – Днепропетровск: Баланд-Клуб, 2003. – 456 с.
121. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. и с предисловием А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
122. Хейне П. Экономический образ мышления / Пер. с англ. – К.: Новости: Catallaxy, 1991. – 704 с.
123. Хоменко Н.В. Методика проведення стратегічного управлінського обліку товарних запасів // Регіональні перспективи. – 2003. – № 4-5. – С. 190-192.
124. Хрумкий В.Е. Управленческий персонал в промышленности США. – М.: Наука, 1986. – 132 с.
125. Чебан Т., Яценко В. Організаційні аспекти побудови бухгалтерії теоретичного типу // Бухгалтерський облік і аудит. – С. 31-37.
126. Чернелевський Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учебн. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437 с.
127. Чижевська Л.В. Методика облікових дисциплін: Навчальний посібник / За ред. проф. Бутинця Ф.Ф. – Житомир: ПП «Руба», 2003. – 504 с.

128. Чумаченко Н.Г. Учет и анализ в промышленном производстве США. – М.: Финансы, 1971. – 240 с.
129. Чумаченко М. Розвиток управлінського обліку в Україні // Баланс. – 2000. – № 23. – С. 27-29.
130. Чумаченко М. Управлінський облік потребує підтримки // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 5. – С. 3-7.
131. Чумаченко М.Г., Панков В.А. Управління вартістю компанії на основі ціннісного підходу // Фінанси України. – 2004. – № 2. – С. 66-79.
132. Юрченко А. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік витрат і звітність // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 20. – С. 43-52.
133. Юцявичене П. Теория и практика модульного обучения. – Каунас: Швейса, 1989. – 272 с.
134. Яругова Я. Управленческий учет. – М.: Финансы и статистика, 1991. – С. 238.
135. Bramsemann, Rainer. Handbuch Controlling: Methoden und Techniken. – 2., uberarbeitete und erweiterte Auflage. – Munchen: Hanser, 1990. – 388 с.
136. Hering, Ekbert, Zeiner, Hannes. Controlling fur alle Unternehmensbereiche: mit Fallbeispielen fur den praktischen Einsatz. – Stuttgart: Taylorix-Fachverlag, 1992. – 320 с.
137. Hilton, Ronald W. Managerial Accounting. – 4th ed. – Boston: Irwin/McGraw-Hill, 1999. – 816 с.
138. Hiromoto T. Another hidden-Japanese Management Accounting // Harvard Business Review. – 1988. – July-August. – P. 4-7.
139. Hofmeister, Roman, Stiegler, Harald. Controlling Gestaltung und Anwendung fur Klein- und Mittelbetriebe. – 3., uberarbeitete Auflage. – Universitatsverlag Rudolf Trauner, 1990. – 174 с.
140. Johnson. T. and Kaplan, R.S. (1987) relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting, Harvard University Press.
141. Kaplan and David R. Norton, The Balanced Scorecard. – Boston: Yarvard Business School Pres, 1996.
142. Larson, Kermit D. etc. Fundamental Accounting Principles / K.D. Larson, J.J. Wild, B. Chiappetta. – 15th ed. – Boston: Irwin/McGraw-Hill, 1999. – 1136 с.
143. Monden Y., Hamada K. Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies // Journal of Management Accounting Research. – 1991. – Vol. 3. – Fall. – P. 16-34.
144. Peemoller, Volker H. Controlling: Grundlagen und Einsatzgebiete. – 2 Auflage. – Herne – Berlin: Verlag Neue Wirtschafts-Briefe, 1992. – 378 с.

145. Porter M. Competitive Strategy. – New York, N.Y.: Free Press, 1980.
146. Schuster, Peter. Erfolgsorientierte Steuerung kleiner und mittlerer Unternehmen. – Berlin – Heidelberg – New York: Springer-Verlag, 1991. – 233 c.
147. Tanaka T. Target costing at Toyota // Journal of Cost Management. – 1993. – Vol. 7 No. 1. – Spring. – P. 4-11.
148. Vikas, Kurt. Neue Konzepte für das Kostenmanagement: Controllingorientierte Modelle für Industrie- und Dienstleistungsunternehmen. – Wiesbaden: Gabler, 1991. – 216 c.
149. Young D. Managing the Stages of Hospital Cost Accounting // Healthcare Financial Management. – 1993. – April. – P. 58.
150. Ziegenbein, Klaus. Controlling. – 4., überarbeitete Auflage. – Ludwigshafen: Kiehl, 1992. – 469 c.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Частина I. Організація управлінського обліку.....	6
Розділ 1. Місце управлінського обліку в системі управління підприємством.....	6
1.1. Удосконалення управління підприємством і його вплив на побудову системи обліку.....	6
1.2. Концепція управлінського обліку на сучасному етапі його розвитку.....	24
1.3. Термінологічні проблеми.....	41
1.4. Предмет, метод, функції та принципи управлінського обліку.....	46
Розділ 2. Сучасні підходи до організації управлінського обліку на підприємстві.....	58
2.1. Особливості організації управлінського обліку у країнах з розвинутою ринковою економікою.....	58
2.2. Організація управлінського обліку на вітчизняних підприємствах та її вдосконалення.....	63
Частина II. Методологія управлінського обліку.....	78
Розділ 3. Сучасні підходи до класифікації витрат.....	78
3.1. Теоретичне обґрунтування класифікаційних ознак для групування витрат.....	78
3.2. Практичне застосування класифікації витрат за принципами управлінського обліку.....	83
Розділ 4. Удосконалення систем обліку витрат та калькулювання собівартості.....	100
4.1. Мета і завдання калькулювання.....	100
4.2. Аналіз існуючих методів обліку витрат та способів калькулювання собівартості продукції.....	105
4.3. Класифікація сучасних систем обліку витрат та калькулювання собівартості продукції.....	112
4.4. Напрями удосконалення калькулювання собівартості продукції.....	132
Розділ 5. Інформаційне забезпечення оптимізації витрат в системі управлінського обліку.....	148

5.1. Управлінський облік виробничих запасів. ABC-аналіз.....	148
5.2. Управлінський облік витрат на робочу силу.....	161
5.3. Управлінський облік накладних витрат.....	167
5.4. Оцінка залежності між витратами, обсягом діяльності та прибутком.....	175
5.5. Концепція релевантності інформації для обґрунтування короткострокових управлінських рішень.....	185
5.6. Управлінський облік в обґрунтуванні інвестиційних рішень.....	195
5.7. Управлінський облік витрат на якість.....	207
Розділ 6. Бюджетування і контроль витрат у системі управлінського обліку.....	212
6.1. Бюджетування: сутність, види, переваги.....	212
6.2. Бюджетний контроль.....	222
6.3. Аналіз відхилень.....	230
Частина III. Проблеми методики викладання дисципліни	236
Розділ 7. Теоретико-методологічні основи навчання управлінському обліку.....	236
7.1. Можливості впливу змісту управлінського обліку на економічну поведінку та мислення людини. .	236
7.2. Характеристика складових елементів методики викладання управлінського обліку.....	242
7.3. Моделі лекційних та практичних занять з управлінського обліку.....	254
Розділ 8. Застосування інноваційних технологій навчання управлінському обліку.....	266
8.1. Класифікація технологій навчання.....	266
8.2. Застосування сучасних технологій навчання управлінському обліку.....	270
8.3. Діагностика якості підготовки професіоналів з управлінського обліку.....	301
Додатки.....	311
<i>Список використаної літератури.....</i>	<i>329</i>